

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ. — Πορίσματα έρευνών για τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, μέρος Γ', ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιχαήλ Σακελλαρίου*.

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος τῆς ἀνακοίνωσής μου ὑπὸ τὸν τίτλο: «Πορίσματα έρευνῶν για τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ». Τὰ διαλαμβανόμενα σ' αὐτὸ τὸ μέρος βασίζονται στὰ συμπεράσματα τοῦ προηγουμένου μέρους, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὸν ἐντοπισμὸ καὶ στὴ χρονολόγηση ἐγκαταστάσεων ἔθνῶν.

Γ'. ΣΥΝΘΕΣΗ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ

1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Καὶ τὰ 25 ἔθνη ποὺ ἔχω μελετήσει στὰ πλαίσια τῆς ὑπὸ ἀποπεράτωσης έρευνας εἶναι αὐτοτελεῖς ὀντότητες καὶ ὑπάγονται ἀπ' εὐθείας στὴν ὀντότητα ποὺ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους διακρίνεται μὲ τὸ ὄνομα Ἑλληνας, ἐνῶ στὰ ὀμηρικὰ ἔπη ἀναφέρεται μὲ τρία ἐναλλασσόμενα ὀνόματα: Ἀχαιοί, Δαναοί, Ἀργεῖοι. Δὲν βρῆκα ἔστω καὶ ἴχνη ἐνδιάμεσης βαθμίδας μεταξὺ αὐτῆς τῆς ἀνώτερης καὶ ἐκείνης τῶν ἐπὶ μέρους ἔθνῶν.

Ἡ ἀρχαία ἰδέα —ποὺ ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς μας—, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἑλληνας διαιροῦνταν σὲ τρεῖς ἢ (τέσσερις) κλάδους, τοὺς Ἴωνες, τοὺς Δωριεῖς, τοὺς Αἰολεῖς (καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς), δὲν

* MICHEL SAKELLARIOU, *Aperçu de recherches sur les ethnè grecs à l'âge du Bronze. Partie III.*

ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ δεδομένα πού μελέτησα. Γιὰ τοῦτο συντάσσομαι μὲ ἐκείνους ἐκ τῶν νεότερων μελετητῶν πού ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδέα —πού ἐκφράζεται γιὰ πρώτη φορὰ διὰ τοῦ ἡσιοδείου γενεαλογικοῦ δένδρου, ὅπου ὁ Ἑλλήν ἐμφανίζεται ὡς πατέρας τοῦ Δώρου, τοῦ Αἰόλου καὶ τοῦ Ξούθου, ἐνῶ ὁ Ἴων καὶ ὁ Ἀχαιὸς ἐπέχουν θέση υἱῶν τοῦ Ξούθου— δὲν ἀνακλᾷ παραδόσεις οὔτε ἔχει συναχθεῖ ἀπὸ παρατηρήσεις στοιχείων ἀντικειμενικῶς ἀποδεικτικῶν, ἀλλὰ ἔχει κατασκευασθεῖ κατὰ τὴ φάση τῆς χαραυγῆς τῆς ἐλληνικῆς αὐτογνωσίας, περὶ τὸ 700 π.Χ., καὶ σύμφωνα μὲ περιορισμένα δεδομένα: ὅσα εἶχαν ὑπ' ὄψην τοὺς ἐκεῖνοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων πού πρῶτοι ἔλαβαν συνείδηση τῆς ἐλληνικότητος ὡς κατηγορίας περιεκτικῆς τῆς αἰολικότητος, τῆς ἰωνικότητος, τῆς δωρικότητος (καὶ τῆς ἀχαιϊκότητος).

Ἐκ τῶν πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου δὲν ἐπιβεβαιώνεται οὔτε ἡ ἰδέα πού ἀνάγεται στὸν Στράβωνα καὶ ὑποστηρίχθηκε κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους, κατὰ τὴν ὁποία ὁ δῆθεν κλάδος τῶν Αἰολέων περιλάμβανε ὅλα τὰ ἐλληνικὰ ἔθνη, πού ὑπῆρχαν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἐκτὸς τῶν Δωριέων καὶ τῶν Ἰώνων. Ἀντίθετα, προέκυψε ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Αἰολέων (α) ἀποδόθηκε ἀρχικὰ σ' ἓνα ἔθνος πού ἄρχισε νὰ σχηματίζεται ἴσως περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνα π.Χ., ἂν ὄχι ἀργότερα, σὲ μία μικρὴ περιοχὴ περίπου στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλίας καὶ (β) στὴ συνέχεια ἀπλώθηκε σταδιακὰ: (1) πρὸ τοῦ 700 π.Χ., στὸ σύνολο τῶν Ἑλλήνων πού ἀποίκισαν στὴ Λέσβο, στὴν Τένεδο καὶ στὰ ἀπέναντι μικρασιατικὰ παράλια· (2) ἔπειτα, περὶ τὸ 500 π.Χ., στοὺς Βοιωτοὺς καὶ στοὺς Θεσσαλοὺς· (3) τέλος, κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ, σὲ πλῆθος ἐλληνικῶν ἔθνων.

Ἄλλὰ καὶ μία νεότερη ἀποψη, ἀναιρεῖται ἀπὸ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου: ἐκείνη πού ταυτίζει τοὺς Ἀχαιοὺς μὲ τοὺς Ἀρκάδες. Αὐτὴ ἡ ἀποψη διατυπώθηκε τὸ 1886 μὲ ὄχι βάσιμα ἐπιχειρήματα¹, ἐπιβλήθηκε γρήγορα καί, ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἐξυπακούεται σὲ θεωρίες γιὰ τὴ θέση τῆς διαλέκτου τῶν πινακίδων τῆς Γραμμικῆς Β ἔναντι τῶν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐλληνικῶν διαλέκτων.

Ἐξ ἄλλου ἐπισήμανα στὰ ὀμηρικὰ ἔπη χρῆση τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀχαιῶν ὄχι μόνον μὲ τὴ γνωστὴ εὐρεία σημασία του, ἀλλὰ καὶ μὲ μία ἄλλη σημασία, στενὴ, ἡ ὁποία δηλώνει ἰδιαίτερο ἔθνος².

Μία ἄλλη ἀπὸ τίς προβεβλημένες νεότερες θεωρίες, ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἑλληνες εἰσῆλθαν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο κατὰ κύματα, καὶ δὴ πρῶτοι οἱ Ἴωνες (ἄλλως, οἱ φορεῖς τῶν ἀρχαιοτέρων χαρακτηριστικῶν τῆς ἀττικῆς-ἰωνικῆς διαλέκτου), δεῦτεροι οἱ Ἀχαιοὶ (ἄλλως, οἱ φορεῖς τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀρκαδο-

1. Ἄνωτέρω, σελ. 221.

2. Ἄνωτέρω, σελ. 177.

κυπριακῆς καὶ τῆς αἰολικῆς) καὶ τελευταῖοι οἱ Δωριεῖς καὶ λοιποὶ «βορειοδυτικοὶ» Ἕλληνες (ἄλλως, οἱ φορεῖς τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῆς δωρικῆς καὶ τῶν λοιπῶν «βορειοδυτικῶν» διαλέκτων) ἔπαψε νὰ ὑποστηρίζεται μετὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β καὶ τὴν ἐναρξὴ τῆς μελέτης τῆς διαλέκτου ποὺ ἀποκάλυψε ἡ ἐν λόγῳ ἀποκρυπτογράφηση. Ἐκτοτε διατυπώθηκαν ὑποθέσεις, οἱ ὁποῖες, παρὰ τὶς διαφορὰς τους, συμπίπτουν στὸ ὅτι ὅλες οἱ πρωτο-ἐλληνικὲς ὁμάδες εἰσῆλθαν στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο συγχρόνως καὶ ὅτι ἐκεῖ σημειώθηκαν ὅσες ἐξελίξεις διαφοροποίησαν πρὸ τοῦ 1100 π.Χ. τὶς ἐλληνικὲς διαλέκτους ἀπὸ τὴν κοινὴ πρωτο-ἐλληνικὴ. Καὶ οἱ δύο ὡς ἄνω τοποθετήσεις εἶναι προεχόντως γλωσσολογικὲς καὶ συνεκδοχικῶς ἱστορικὲς, δεδομένου ὅτι στηρίζονται ἀποκλειστικῶς σὲ διαλεκτολογικὰ δεδομένα καὶ ἀφοροῦν ἀμέσως στὴ γένεση τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων καὶ ἐμμέσως τὴν ἀνταπόκριση τῶν διαλέκτων μὲ ἔθνη ἢ ὁμάδες ἐθνῶν¹. Ἀντιθέτως πρὸς τὶς ἀνωτέρω ἔρευνες, οἱ ὑπὸ ἀποπεράτωση ἔρευνῆς μου ἀφοροῦν πρωτίστως στὴ γένεση καὶ στὴν ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν πρὸ τοῦ 1100 π.Χ. Ὡς ἐκ τούτου τοῦ λόγου ἔχουν στηριχθεῖ πρωτίστως σὲ πολλὰ δεδομένα ποὺ δὲν ἔχουν ἀξιοποιηθεῖ στὰ πλαίσια τῶν ἐρευνῶν διαλεκτολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Συνέπειες καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὑπὸ ἔρευνα ἀντικειμένου καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἀποδεικτικοῦ ὕλικου εἶναι ἡ διαφορετικότητα τῶν πορισμάτων σὲ σύγκριση καὶ μὲ τὴν παλαιότερη θεωρία τῶν τριῶν κυμάτων καθόδου τῶν Πρωτο-Ἑλλήνων στὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ τὶς ὅποιες νεότερες ὑποθέσεις γιὰ γένεση ἐλληνικοῦ ἔθνους, ποὺ διατυπώθηκαν ἀποκλειστικῶς βάσει δεδομένων παρεχομένων ἀπὸ τὶς πινακίδες σὲ Γραμμικὴ Β.

Δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ ἐπαναλάβω ὅτι οἱ ὑπὸ ἀποπεράτωση ἔρευνῆς μου ἀφοροῦν στὰ ἔθνη ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὶς πρωτο-ἐλληνικὲς ὁμάδες, οἱ ὁποῖες συγκεντρώθηκαν πρὸ τοῦ 1900 π.Χ. στὴ νοτιότατη Ἰλλυρία, τὴν Ἡπειρο, τὴ δυτικὴ Μακεδονία καὶ περὶ αὐτήν, καὶ δὴ καὶ στὴν Ἑστιάϊωτιδα. Τὰ ἐκεῖθεν πορίσματα συγκροτοῦν μίαν εἰκόνα μὲ λεπτομέρειες, τὶς ὁποῖες συνοψίζω πρῶτα κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα, ἔπειτα κατὰ ἔθνη. Ἡ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα ἔκθεση τῶν λεπτομερειῶν συνεπάγεται καὶ νέα πορίσματα, ἀναφερόμενα στὴ χρονολογικὴ σειρὰ ἐμφάνισης ἐθνῶν ἢ τμημάτων ἐθνῶν σὲ συγκεκριμένους περιοχάς. Αὐτὰ τὰ πορίσματα, λαμβανόμενα ὑπ' ὄψιν στὴν κατ' ἔθνη ἔκθεση, παράγουν καὶ ἄλλα πορίσματα, τὰ ὁποῖα, ἀπὸ τὴ δική τους πλευρὰ, ἀναφέρονται στὴ διαδοχὴ τῶν μετακινήσεων ἐθνῶν ἢ τμημάτων ἐθνῶν ἀπὸ μίαν περιοχὴ σὲ ἄλλη. Αὐτὸ δὲ τὸ γεγονός εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον προτάσσω τὴ γεωγραφικὴ ἐπισκόπηση τῆς κατ' ἔθνη ἐπισκοπήσεως.

1. Κατωτέρω, σελ. 347 κ.έ.

2. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ

N.-Δ. Μακεδονία

Τὰ μυθολογικά στοιχεία πού προσεγγίζουν τούς Ἀρκάδες με τούς Μακεδόνες καί με τούς Βοιωτούς¹ ἐξυπακούουν ὅτι οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες εἶχαν σταθμεύσει στή Ν.-Δ. Μακεδονία, γιατί μόνον ἐκεῖ θά μπορούσαν νά ἀναπτυχθοῦν καί νά διατηρηθοῦν γιά ἄρκετο χρονικό διάστημα ἐνδείξεις ἐπαφῶν τῶν Πρωτο-Ἀρκάδων με τούς Πρωτο-Βοιωτούς, στό ὄρος Βοῖον, καί με τούς Πρωτο-Μακεδόνες, στό ὄρος Λάκμος. Αὐτό τὸ χρονικό διάστημα ἔληξε περί τὸ 1900 π.Χ., ἐνῶ ἴσως ἄρχισε περί τὸ 2500/2300 π.Χ.

Ἑστιαιώτις, Θεσσαλιώτις, Δολοπία

Μεταξὺ ὄλων τῶν διασπάρτων ἀνά τὴν ἐλλαδική χερσόνησο ἰωνικῶν ἰχνῶν, τὸ πρὸ ἀπόμακρο βρίσκεται στήν Ἑστιαιώτιδα: εἶναι τὸ ὕδρωνύμιο Ἰων, στό ὁποῖο ἀνάγεται αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων². Οἱ Πρωτο-Ἰωνες ἔζησαν ἐκεῖ μεταξὺ τοῦ 2300(;) καί τοῦ 1900 π.Χ., ὅποτε μετακινήθηκαν μαζικὰ πρὸς ἄλλες περιοχὲς τῆς ἐλλαδικῆς χερσονήσου.

Στὸ κενὸ πού δημιουργήθηκε ἔτσι στήν Ἑστιαιώτιδα εἰσχώρησαν ἀμέσως οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες προερχόμενοι ἀπὸ τὴ νοτιο-δυτικὴ Μακεδονία. Ὅταν, ὅχι πολὺ ἀργότερα, οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες προωθοῦνταν νοτιότερα, ἓνα μικρὸ τμήμα τους ἔμεινε κοντὰ στὸν Πηνειὸ (οἱ Ἀρκτᾶνες τῶν ἱστορικῶν χρόνων).

Στὴν Ἑστιαιώτιδα θά φθάσουν ἀργότερα, περί τὸ 1250 π.Χ., μερικοὶ Περαιβοί, πού εἶχαν ἐκτοπίσει οἱ Λαπίθαι ἀπὸ τὴν κάτω Περαιβία³.

Ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴν Ἑστιαιώτιδα, σὲ πόλη τῆς Θεσσαλιώτιδος, μαρτυρεῖται κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ τὸ ἀνδρωνύμιο Ἰων⁴. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ὑποδεικνύει ὅτι ἓνα τμήμα Πρωτο-Ἰώνων δὲν ἀκολούθησε τὸ κύριο σῶμα τοῦ ἔθνους, πού συνέχισε τὴ μεταναστευτικὴ κίνησή του πρὸς Νότο, ἀλλὰ προτίμησε νά μείνει στή Θεσσαλιώτιδα.

Ἡ Θεσσαλιώτις θά φιλοξενήσει τὸν 12ον αἰῶνα π.Χ. τούς Βοιωτούς, πού ἀπὸ ἐκεῖ θά μετακινήθοῦν στὴ Βοιωτία, περί τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 220, σημ. 7, 255.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 196 κ.έ.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 281.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 265.

Β. Πελασγιῶτις, Περαιβία

Μία ομάδα Πρωτο-Ίώνων θὰ ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα πρωτο-ἐλληνικὰ στοιχεῖα πού εἰσχώρησαν στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα. Θὰ ἐφθασε ἀπὸ τὴν Ἑσταιώτιδα περὶ τὸ 1900 π.Χ. Τὰ ἀνδρωνύμια *Ἰουν*, *Ἰαν*, πού μαρτυροῦνται στὴ Λάρισα καὶ στὴν Κραννῶνα τὸν 3ον αἰῶνα π.Χ.¹, δὲν ἐξυπακούουν ἀναπόφευκτα οὔτε ὅτι οἱ Πρωτο-Ἴωνες ἐγκαταστάθηκαν ἀμέσως στὴ Λάρισα καὶ στὴν Κραννῶνα οὔτε ὅτι οἱ ἀπόγονοὶ τους ἀποτελοῦσαν ἰδιαίτερη ἐθνικὴ ομάδα σ' αὐτὲς τὶς πόλεις σὲ προχωρημένους ἱστορικοὺς χρόνους. Μᾶλλον ὑποδεικνύουν ὅτι πρωτο-ἰωνικὰ στοιχεῖα ἀρκετὰ διακριτὰ εἶχαν ἐπιζήσει στὴ Θεσσαλία μέχρι καὶ τῆς ἀφίξεως τῶν Θεσσαλῶν περὶ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ὁπότε μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα συντάχθηκαν μὲ τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ ἀφομοιώθηκαν μὲσα σ' αὐτούς.

Μετὰ τοὺς Ἴωνες θὰ ἐφθασαν στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα Μινῶι καὶ Φλεγῶι, δεδομένου ὅτι καὶ οἱ δύο πρέπει νὰ προηγήθηκαν ἀπὸ τοὺς Περαιβοὺς καὶ τοὺς Αἰνιᾶνες, οἱ ὁποῖοι προηγήθηκαν ἀπὸ τοὺς Λαπίθες καὶ τοὺς Μάγνητες.

Τὸ ἐθνικὸ ὄνομα *Μινῶι* ἔχει τὴν ἴδια ρίζα μὲ τὸ τοπωνύμιο *Μινῶα* πού κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἔφεραν ἓνα ὄρος καὶ μία πόλη, στὴ Β.-Α. Θεσσαλία². Ἐπομένως οἱ Μινῶι εἶχαν κατοικήσει σ' ἐκείνη τὴν περιοχὴ, ὅπου μαρτυρεῖται ἐπίσης τὸ τοπωνύμιο *Ὀρχομενός*, καὶ αὐτὸ συνδεδεμένο μὲ τοὺς Μινῶες³. Ἡ ἀδυναμία μας νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα ἐὰν τὸ ἐθνικὸ *Μινῶι* παράγεται ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο *Μινῶα* ἢ οἱ Μινῶι εἰσήγαγαν τὸ τοπωνύμιο στὴ Β.-Α. Πελασγιώτιδα μᾶς ἐμποδίζει νὰ λάβουμε θέση ἀπέναντι σ' ἓνα ἄλλο πρόβλημα, πῶς σημαντικὸ γιὰ τὴν παροῦσα ἐρευνα, τὸ πρόβλημα ἐὰν τὸ ἔθνος τῶν Μινυῶν διαμορφώθηκε κοντὰ στὸ ὄρος καὶ στὸν οἰκισμὸ μὲ τὸ ὄνομα *Μινῶα* ἢ σὲ κάποια ἄλλη χώρα. Στὴν πρώτη περίπτωση, οἱ Μινῶι θὰ εἶχαν σχηματισθεῖ ἀπὸ στοιχεῖα ἄλλων ἐλληνικῶν ἐθνῶν, ἀρχαιότερων, πού δὲν μποροῦν νὰ ταυτισθοῦν.

Ἐὰν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὶς γεωγραφικὲς συνδέσεις τοῦ Φλεγῶα, θεοῦ τῶν Φλεγυῶν, καὶ ἄλλων μυθικῶν προσώπων συνδεδεμένων μὲ τοὺς Φλεγῶες, μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι αὐτὸ τὸ ἔθνος σχηματίσθηκε στὴ Β. Πελασγιώτιδα. Δυστυχῶς, ὁ χρόνος αὐτοῦ τοῦ γεγονότος μᾶς διαφεύγει.

Τὰ πράγματα γίνονται λιγότερο προβληματικὰ μὲ τοὺς Αἰνιᾶνες καὶ τοὺς Περαιβοὺς, ἀκόμη λιγότερο μὲ τοὺς Λαπίθες καὶ τοὺς Μάγνητες.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 265, 273.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 268.

3. Ἀνωτέρω, ἴδια σελίδα.

Γραμματειακές πηγές μᾶς πληροφοροῦν: οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Περαιβοὶ προηγήθησαν ἀπὸ τοὺς Λαπίθες στὴ Β. Πελασγιώτιδα καὶ στὴν Κάτω Περαιβία· μετὰ τὴν κατάκτηση αὐτῶν τῶν περιοχῶν ἀπὸ τοὺς Λαπίθες, οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Περαιβοὶ χωρίσθηκαν σὲ τρία μέρη, καθὼς ἄλλοι ὑποτάχθηκαν στοὺς Λαπίθες, ἄλλοι ἀποσύρθηκαν στὴν Ἄνω Περαιβία καὶ ἄλλοι μετανάστευσαν¹. Ἄλλωστε οἱ Αἰνιᾶνες πῆραν τὸ ὄνομά τους στὴ Β.-Α. Πελασγιώτιδα, ὅπου μαρτυροῦνται τὰ τοπωνύμια *Αἰνία* (γιὰ μίαν πόλη) καὶ *Αἴνιος* (γιὰ ἕνα ποτάμι), τὸ θεωνύμιο *Αἰνείας* καὶ τὸ ἀνθρωπωνύμιο *Αἰνείας*. Ἐνα χωρίο τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» ἀποδίδει στοὺς Αἰνιᾶνες καὶ στοὺς Περαιβοὺς κοινὸ ἔδαφος, τοῦ ὁποίου τὰ νότια ὄρια διασταυρώνονται μὲ τὰ βόρεια σύνορα ἐδάφους πού ἄλλο χωρίο τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» ἀποδίδει στοὺς Λαπίθες. Αὐτὴ ἡ σύγχυση ἔχει προκύψει πιθανότατα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ προομηρικοὶ ἐπικοὶ ποιητὲς συγκρότησαν μίαν εἰκόνα τῆς πολιτικῆς γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴ πού κωδικοποιήθηκε ὡς ἐκείνη τοῦ «Τρωικοῦ πολέμου» βάσει πληροφοριῶν πού ἀναφέρονταν σὲ καταστάσεις, οἱ ὁποῖες κατὰ ἕνα μέρος δὲν ἦσαν σύγχρονες μεταξύ τους, ἀλλὰ ἑτερόχρονες. Ἔτσι, τὰ νότια ὄρια τῆς χώρας τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν καὶ τὰ βόρεια ὄρια τῆς χώρας τῶν Λαπιθῶν, στὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων», θὰ ἀνακλυῶσαν τὴν πιὸ μεγάλη ἔκταση τῆς κυριαρχίας, ἀντιστοίχως, τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν, ἀπὸ τὴ μίαν μεριά, καὶ τῶν Λαπιθῶν, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀνάμεσα στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνα π.Χ.²

Ἐκβολὲς Πηγειοῦ, Πήλιον

Οἱ ἐκβολὲς τοῦ Πηγειοῦ καὶ τὸ Πήλιον προσγράφονται στοὺς Μάγνητες ἀπὸ τὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων»³.

Ν. Πελασγιώτις, Φθιώτις, Ἀχαΐα Φθιώτις

Ἡ Ν. Πελασγιώτις, ἡ Φθιώτις καὶ ἡ Ἀχαΐα Φθιώτις ἔχουν κοινὴ ἱστορία ἀπὸ τὸ 1600 ἕως τὸ 1200 π.Χ. λόγω Ἀχαιῶν. Πρὸ τοῦ 1600 καὶ μετὰ τὸ 1200 π.Χ. αὐτὲς οἱ χώρες εἶναι θεάτρο ἐθνικῶν μεταβολῶν περιορισμένης κλίμακας.

Τὸ ὄνομα τῆς Φθίας, πού, στὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων», δηλώνει μίαν ἀπὸ τὲς τρεῖς περιοχὲς πού αὐτὴ ἡ πηγὴ προσγράφει στὸ «βασίλειο τοῦ Πηλέως», ὅπου ἐπι-

1. Ἄνωτέρω, σελ. 279-282.

2. Ἄνωτέρω, σελ. 279-282.

3. Ἄνωτέρω, σελ. 258.

κρατούσαν Ἀχαιοί, Ἑλληγες καὶ Μυρμιδόνες¹, σχετίζεται προφανῶς μὲ τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Φθίων. Συνεπῶς, αὐτὴ ἡ περιοχὴ, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στὴ Φθιώτιδα καὶ στὴ δυτικὴ Ἀχαΐα Φθιώτιδα, θὰ ἀνῆκε στοὺς Φθίους πρὶν περιέλθει στοὺς Ἀχαιοὺς, τὸ ἀργότερο περὶ τὸ 1600 π.Χ. Τί ἀπέγιναν οἱ Φθῖοι αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς; Δὲν ἔχουμε κανένα στοιχεῖο πού νὰ εἶναι διαφωτιστικὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὡστόσο, διασταυρώνοντας μερικὲς ἐνδείξεις πού μᾶς παρέχει ἓνα χωρίο τῆς Ἰλιάδος καὶ ἡ περιγραφή τοῦ «βασιλείου τοῦ Πρωτεσιλάου» στὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων»², μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ «βασιλεῖο τοῦ Πρωτεσιλάου», στὴν ἀνατολικὴ Ἀχαΐα Φθιώτιδα, κατοικήθηκε ἀπὸ Φθίους καί, ἐπομένως, ὅτι ἓνα μέρος αὐτοῦ τοῦ παλαιοῦ ἔθνους διατηρήθηκε ἐκεῖ, ὑπόδουλο, ἕως καὶ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ. τουλάχιστον.

Τὸ ἔθνος τῶν Ἀχαιῶν, τὸ ὁποῖο, περὶ τὸ 1600 π.Χ., θὰ ἐξαπλωνόταν ἐπίσης σὲ μία περιοχὴ ἐκτεινομένη ἀπὸ τὴ Φωκίδα ἕως καὶ τὴν Ἀργολίδα, διὰ μέσου τῆς Βοιωτίας, τῆς Μεγαρίδος καὶ τῆς Κορινθίας³, εἶχε διαμορφωθεῖ, πρὸ τοῦ 1600 π.Χ., σὲ μία περιοχὴ τῆς Ν. Πελασγιώτιδος πού περιλάμβανε τὴν Ἰωλκὸ, ὅπου ἐντοπιζοῦνται συγχρόνως οἱ παλαιοὶ θεοὶ τῶν Ἀχαιῶν, Ἀχιλλεύς, Πέλοψ, Πελίας, Νηλεύς, Μελάμπους, Βίας⁴. Πολὺ μετὰ τὸ 1600 π.Χ., ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» θὰ προσγράψει στὸ «βασιλεῖο τοῦ Πηλέως» καὶ στοὺς κατοίκους του, Ἀχαιοὺς, Μυρμιδόνες καὶ Ἑλληγες, τρεῖς περιοχές, δηλούμενες ὡς Πελασγικὸν Ἄργος, Φθία καὶ Ἑλλάς, οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦσαν, κατὰ τὴν ἴδια σειρὰ, μὲ ἓνα μέρος τῆς Πελασγιώτιδος (τὸ ὑπόλοιπο ἀποδίδεται στὸ «βασιλεῖο τοῦ Πολυπόιτη» μὲ τοὺς Λαπίθες του), μὲ τὴ Φθιώτιδα καὶ μὲ τὴ δυτικὴ Ἀχαΐα Φθιώτιδα (ἡ ἀνατολικὴ ἀποδίδεται στὸ «βασιλεῖο τοῦ Πρωτεσιλάου» μὲ τοὺς Φθίους του), καὶ μὲ τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ⁵. Ἀλλὰ ἡ μὲν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ κατεχόταν ἕως τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα π.Χ. ἀπὸ τοὺς Δρύοτες, πού ἦταν ἓνας προελληνικὸς λαός⁶, ἡ δὲ Φθιώτις καὶ ἡ δυτικὴ Ἀχαΐα Φθιώτις ἀνῆκαν, ὅπως εἶδαμε, στοὺς Φθίους, πρὶν περιέλθουν στοὺς Ἀχαιοὺς.

Ἐνα ἄλλο χωρίο τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» προσγράφει τὴν Ἰωλκὸ, τὰς Φεράς καὶ ἄλλους τόπους τῆς Ν. Πελασγιώτιδος στὸ «βασιλεῖο τοῦ Εὐμήλου»⁷. Ἡ

1. Ἰλιάς, Β 681 κ.έ.

2. Ἰλιάς, Ν 693-699, Β 695 κ.έ.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 221-222, 255.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 262-264, 283.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 282 κ.έ.

6. Μ. Β. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne* 1977, σσ. 235-278.

7. Ἰλιάς, Β 711-715.

κατάσταση που περιγράφει αυτό το χωρίο ήταν μεταγενέστερη εκείνης που ανακλάται στο χωρίο που αφορά στο «βασίλειο του Πηλέως»¹.

Από την άλλη μεριά, το «βασίλειο του Εὐμήλου» κατέχει τόπους, όπου βάσει άλλων στοιχείων, έντοπιζονται Μινύαι. Πράγματι, πηγές αναφερόμενες στους Μινύες προσγράφουν σ' αυτούς τις πόλεις Ἴωλκό, Φεράς και Ὁρχομενό², ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτες προσγράφονται ἀπὸ τὸν «Κατάλογο», ὅπως εἴπαμε, ρητὰ στὸ «βασίλειο τοῦ Εὐμήλου», ἡ δὲ τρίτη φαίνεται ὅτι βρισκόταν κοντὰ στὶς δύο προηγούμενες. Ἐπὶ πλέον τούτου, ἡ ὑπόθεσή μας ὅτι ἡ προσγραφή τῆς Ἴωλκοῦ, τῶν Φερῶν και ἄλλων τόπων τῆς Ν. Πελασγιώτιδος στὸ «βασίλειο τοῦ Εὐμήλου» εἶναι μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν προσγραφή τοῦ Πελασγικοῦ Ἄργους στὸ «βασίλειο τοῦ Πηλέως» ταιριάζει μὲ τὴ σκέψη ὅτι οἱ Μινύαι θὰ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἴωλκό, τὰς Φεράς και τὸν Ὁρχομενό μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν Ἀχαιῶν ἀπὸ τὸ Πελασγικὸν Ἄργος. Ἡ ἐποχὴ τῶν Μινυῶν σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη συμπίπτει λοιπὸν μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ «βασιλείου τοῦ Εὐμήλου». Ἐτσι ἐπιτρέπεται νὰ ταυτισθοῦν οἱ Μινύαι ἐκείνης τῆς περιοχῆς, ἂν ὄχι μὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τοῦ «βασιλείου τοῦ Εὐμήλου», στοὺς ὁποίους ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» δὲ δίνει κανένα ὄνομα, τουλάχιστον μὲ ἓνα μέρος τους. Γιὰ νὰ μεταφρασθοῦν οἱ σχετικὲς χρονολογίες πὺ παρακολουθοῦν τοὺς ὡς ἄνω συλλογισμοὺς σὲ χρονολογίες ἀπόλυτες, τὸ «βασίλειο τοῦ Εὐμήλου» και ἡ παρουσία Μινυῶν στὴ βόρεια παρυφῆ τοῦ Παγασητικοῦ θὰ ἀνάγονταν στὸν 13ον αἰῶνα π.Χ. (ἴσως μόνο στὸ δεύτερο μισό του).

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα π.Χ., ἓνα νέο ἔθνος, οἱ Αἰιολεῖς, σχηματιζόταν στὴ γειτονιά τῶν Μινυῶν και τῶν Ἀχαιῶν, κάπου στὰ σύνορα Πελασγιώτιδος και Θεσσαλιώτιδος.

Οἱ Λαπίθαι πὺ μνημονεύονται στοὺς μύθους τοῦ Ἡρακλῆ ὡς ἐχθροὶ τῶν Δωριέων ὑπὸ τὸν Αἰγίμιό³, θὰ ἦσαν παρόντες στὴν Ἀχαῖα Φθιώτιδα περὶ τὰ μέσα τοῦ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 283-284.

2. Σιμωνίδης, 8 *FGrH*, ἀπ. 3 (= *Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ.*, 1, 763-764 a).—Δημήτριος Σικήπιος, ἀπ. 51 *Gaede* (= *Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ.*, 1, 250).—Στράβων, 9, 2, 40.—Πρβλ. Ἡσύχιος, λ. Μινύα.—Ἐμμεσες ἀναφορές: 1) Οἱ Ἀργοναῦτες λέγονται μερικὲς φορὲς «Μινύαι»: Πίνδαρος, *Πυθ.*, 4, 69.—Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 1, 229, 1001. 2, 97. 3, 578. 4, 448, 509, 515.—Στράβων, 9, 2, 40.—*Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 4, 122.—2) Ὁ Ἰάσων και ἄλλοι Ἀργοναῦτες ἔγιναν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπόγονοι τοῦ Μινύα. Ἀριστόδημος, 383 *FGrH*, ἀπ. *16 (= *Σχόλ. Πινδ. Ἰσθμ.*, 1, 790).—Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 1, 229-233,—*Hyginus, Fab.* 14, 24.—*Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 4, 122.—*Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ.*, 1 230-233 b, ὅπου και ἀναφορὰ στὸν Σπησίχορο, ἀπ. 238 *Campbell*.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 214.

14ου αιώνα π.Χ., χρόνο τῶν ἱστορικῶν γεγονότων πού ἀνακλῶνται σ' αὐτούς τοὺς μύθους. Λαμβάνοντας ὅμως ὑπ' ὄψη ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν πανίσχυροι, εἶναι ἀπίθανο ὅτι οἱ ἐν λόγῳ Λαπίθαι εἶχαν κατορθώσει νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς παραγωγικὲς γαῖες. Ἐπομένως θὰ ἦσαν μιὰ μικρὴ καὶ περιθωριακὴ ὁμάδα, πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ σὲ χώρους ἄγονους καὶ ἐπιδιδόταν σὲ λεηλασίες.

Τέλος, ὑπάρχει λόγος γιὰ νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι μιὰ ὁμάδα Ἀθαμάνων ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἄλο, στὴν ἀνατολικὴ Ἀχαΐα Φθιώτιδα, λίγο-πολύ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰώνα π.Χ.

Κοιλιάδα τοῦ Σπερχειοῦ, Οἰταία, Δωρὶς, Ὀποντία Λοκρὶς

Ἡ κοιλιάδα τοῦ Σπερχειοῦ, ἡ Οἰταία καὶ ἡ Δωρὶς κατέχονταν ἀπὸ τοὺς Δρύοπες ἕως λίγο πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ δωρικοῦ ἔθνους στὴ Δωρίδα καὶ περὶ τὴ Δωρίδα, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα π.Χ.

Ὡστόσο, ἡ παρουσία τῶν Δρυόπων σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη δὲν εἶχε ἐμποδίσει τὴ διείσδυση ἐνὸς ἀποσπάσματος Ἀρκάδων μετὰ τὸ 1900 π.Χ.¹ Λόγῳ μικροῦ πλήθους τους, αὐτοὶ οἱ Ἀρκάδες δὲν ἀπειλήσαν τοὺς Δρύοπες καὶ ἔγιναν ἀνεκτοὶ ἀπὸ αὐτούς. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ μυθικὸ πρόσωπο Ἀρκὰς ἐμφανίζεται καὶ ὡς πατέρας τοῦ μυθικοῦ προσώπου Δρύοπος² ἐξυπακούει ὅτι μύθοι πού διαμορφώθηκαν στὴν κεντρικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ἀνέφεραν ὅχι μόνον τὸν Δρύοπα, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀρκάδα. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἀρκάδες τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας ἀναφέρονται ὡς σύμμαχοι τοῦ Ἡρακλῆ σ' ἐκστρατεῖες πού διεξήγαγε ὁ Ἡρακλῆς (= μιὰ ἐθνικὴ ὁμάδα πού λάτρευε τὸν Ἡρακλῆ) στὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς καὶ στὴν Αἰτωλία³. Ἄλλη παράδοση, γιὰ τὴν κτίση τοῦ Ὀποῦντος, ἀναφέρει ὅτι σ' αὐτὴν ἔλαβαν μέρος καὶ Ἀρκάδες⁴.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Δρύοπες κρατήθηκαν στὴν κοιλιάδα τοῦ Σπερχειοῦ ἕως περίπου τὸ 1350 π.Χ. ἐξυπακούει ὅτι ἀντιστάθηκαν στοὺς Ἀχαιοὺς καὶ κατὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν τελευταίων μέχρι καὶ Ἀργολίδος, περὶ τὸ 1600 π.Χ., καὶ ἀργότερα. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους, οἱ Ἀχαιοὶ δὲν φαίνονται νὰ καταλαμβάνουν περιοχὲς κείμενες μετὰ τὴν κοιλιάδα τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τῶν παρυφῶν τῆς Φωκίδος.

Τὸ τέλος τῶν Δρυόπων, πού ὁ μῦθος ἀποδίδει στὸν Ἡρακλῆ⁵, θὰ συνδεόταν μὲ

1. Κατωτέρω, σελ. 342.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 195.

3. Διόδωρος, 4, 34, 1. 37, 3. 37, 5. — Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 2, 7, 7.

4. Πίνδαρος, Ὀλ., 9, 66-70.

5. M. B. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne* 1977, σσ. 268-271.

τὴν κατάληψη τῆς κοιλάδας τοῦ Σπερχειοῦ ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς, ποὺ κατεῖχαν ἤδη τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, τὴ Φθιώτιδα καὶ τὴ Ν. Πελασγιώτιδα. Ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμή ἡ κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ ἀποικίσθηκε ἀπὸ Ἕλληνες καὶ Μυρμιδόνες. Ἀλλὰ στὴν κοιλάδα τοῦ Ἰνάχου, ἑνὸς παραποτάμου τοῦ Σπερχειοῦ, ἐγκαταστάθηκαν Ἀχαιοί¹.

Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» καὶ ἄλλων χωρίων τῆς Ἰλιάδος, ἡ Ὀπουντία Λοκρὶς κατοικήθηκε ἀπὸ Λοκροὺς πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ.². Ἀγνοοῦμε ὅμως πότε ἔφθασαν ἐκεῖ οἱ Λοκροί.

Ὀζολία Λοκρὶς, Αἰτωλία

Ἡ Ὀζολία Λοκρὶς κατοικήθηκε ἀμέσως μετὰ τὸ 1900 π.Χ. ἀπὸ μερικὰ ἰωνικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἔθνους τους ποὺ θὰ ἐξακολουθήσει νὰ μετακινεῖται ἕως ὅτου φθάσει στὴν Ἀττικὴ. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὰ ἰωνικὰ πολιτισμικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀνακύπτουν σ' ἐπιγραφικὰ κείμενα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς³, μποροῦμε νὰ εικάσουμε ὅτι αὐτὰ τὰ στοιχεῖα θὰ μπόρεσαν νὰ ἐπιζήσουν στὴν Ὀζολία Λοκρίδα ἕως ὅτου ἀναμείχθηκαν μὲ τοὺς Λοκροὺς ποὺ ἔφθασαν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Ὀπουντία Λοκρίδα μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡ Αἰτωλία προσγράφεται στοὺς Αἰτωλοὺς ἀπὸ τὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων»⁴, ποὺ ἀπηχεῖ καταστάσεις τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴ μετανάστευση Αἰολέων στὴν Αἰτωλία⁵, αὐτὴ θὰ συνέβη μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Φωκίς, Βοιωτία

Ἡ Φωκίς καὶ ἡ Βοιωτία προσεγγίζουν στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐθνικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ τους λόγῳ τοῦ ὅτι κατοικήθηκαν ἀπὸ Ἴωνες⁶, Ἀχαιοὺς⁷, Λαπίθες⁸,

1. Πλούταρχος, Ἡθικά, 284 Α. — Πρβλ. Μ. Β. Sakellariou, *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions* 1990, σ. 196.

2. Ἰλιάς, Β 527-535.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 259.

4. Ἰλιάς, Β 638 κ.έ.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 261.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 265.

7. Ἀνωτέρω, σελ. 262-263.

8. Ἀνωτέρω, σελ. 266-267.

καὶ Φλεγυές¹. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ μὲν Φωκίς φιλοξένησε Ἄβαντες², καὶ Φωκεῖς³, ἡ δὲ Βοιωτία δέχθηκε Μινύες⁴ καθὼς καὶ μιὰ ομάδα Γραιῶν⁵ καὶ ἄλλη Ἀθαμάνων⁶.

Τὰ πιὸ πιθανὰ χρονολογικὰ σημεῖα ἀναφορᾶς ποὺ διαθέτουμε εἶναι: μετὰ τὸ 1900 π.Χ. γιὰ τὴν ἀφιξὴ Ἰώνων· περὶ τὸ 1600 π.Χ. γιὰ τὴν ἀφιξὴ Ἀχαιῶν· πρὸ τοῦ 1200 π.Χ. γιὰ τὴ διείσδυση Φωκέων καὶ Μινυῶν, ποὺ ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» ἐντοπίζει, ἀντίστοιχα, στὴ Φωκίδα⁷ καὶ στὴ Δ. Βοιωτία⁸· τέλος, περὶ τὸ 1100 π.Χ., δηλαδὴ στὸ μεταίχμιό τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, γιὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν Βοιωτῶν, παρὰ τὸ ὅτι ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» τοὺς ἐμφανίζει νὰ κατέχουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Βοιωτίας κατὰ τὸν 13ον αἰώνα π.Χ.⁹

Διὰ μέσου διαφορῶν ἐνδείξεων μπορεῖ κανεὶς νὰ χρονολογήσει λίγο-πολύ πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ τοῦ αἰώνα τίς διεισδύσεις Φλεγυῶν, Λαπιθῶν καὶ Ἀθαμάνων.

Οἱ Γραιῖοι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους φαίνονται παρόντες στὸ ἀνατολικότερο μέρος τῆς Βοιωτίας πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ¹⁰, τὸ ὁποῖο ἐπῆλθε κοντὰ στὸ τέλος τοῦ 12ου αἰώνα π.Χ., ἡ ἀρχὴ ὅμως τῆς ἐκεῖ παρουσίας τους μένει ἄγνωστη.

Ὅσον ἀφορᾶ στοὺς Ἄβαντες, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ἐὰν διαμορφώθηκαν στὴ Φωκίδα¹¹ ἢ ἔφθασαν ἐκεῖ προερχόμενοι ἀπὸ κάποια ἄλλη χώρα.

Ἡ Φωκίς καὶ ἡ Βοιωτία φαίνονται λοιπὸν νὰ κατοικήθηκαν, μεταξὺ 1900 καὶ 1100 π.Χ., ἀπὸ στοιχεῖα πλήθους ἐθνῶν. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἰσχώρησαν σ' αὐτὲς τίς περιοχὲς σὲ διαφορετικοὺς χρόνους. Ἐπίσης ὅμως φαίνεται ὅτι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν φθάσει νωρίτερα ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑφίστανται μετὰ τὴν ἦττα τους ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔφθασαν ἀργότερα. Ἀκόμη καὶ ἡ κατοχὴ ὀλόκληρης τῆς Βοιωτίας, μεταξὺ 1200 καὶ 1100 π.Χ., ἀπὸ εἰσβολεῖς ποὺ εἶχαν ἔλθει ἀπὸ βορρᾶ¹² καί, τέλος, ἡ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 259-260.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 252, 260.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 260.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 258, 267-268.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 256, 264.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 261.

7. Ἀνωτέρω, σελ. 260.

8. Ἀνωτέρω, σελ. 258.

9. Ἰλιάς, Β 494-510.

10. Ἀνωτέρω, σελ. 256.

11. Ἀνωτέρω, σελ. 252.

12. Μ. Β. Σακελλαρίου, Ἀριάδη, 5, 1989, σσ. 33-38. — Ἰδιος, ἐν Μ. Β. Sakellariou (ed.), Ποικίλα (= ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 10), 1990, σσ. 115-132. — Ἰδιος, *Between Memory and Oblivion, the Transmission of Early Greek Historical Traditions*, 1990, σσ. 201-206.

κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Βοιωτοὺς μετὰ τὸ 1100 π.Χ. δὲν προκάλεσαν ριζικὴ ρήξη σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο. Ὅθεν ἡ ἐπιβίωση, μεταξὺ τῶν Βοιωτῶν, τόσο πολλῶν προ-βοιωτικῶν πολιτισμικῶν στοιχείων, ὅχι μόνον προσφάτων, ὅπως μινύεια, ἀθμανικά, λαπιθικά, ἀλλὰ καὶ παλαιότερων, ὅπως ἀχαιικά, καὶ ἀκόμη πιὸ παλαιῶν, ὅπως τὸ ὄνομα μὴνός *Ἀθηναίων*, πού ἀναγόταν στοὺς Ἴωνες¹.

Εὐβοία

Ἡ παρουσία Ἀβάντων στὴν Εὐβοία κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ., ἡ ὁποία μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων» καὶ ἀπὸ μεταγενέστερες πηγές² εἶναι τὸ μοναδικὸ ρητὸ δεδομένο πὺ διαθέτουμε. Κατὰ τὰ λοιπὰ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ καταφύγουμε σὲ ὑποθέσεις, ὑπὸ τὸν ὄρο, βέβαια, νὰ μὴν ξεπεράσουμε τὰ ὅρια τῆς πιθανότητας.

Ἔτσι εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ Ἀβαντες τῆς Εὐβοίας κατάγονταν ἀπὸ τὴ Φωκίδα καὶ ὅτι ἔφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ συνεπεῖα τῆς ἀφίξεως ἀχαικῶν στοιχείων περὶ τὸ 1600 π.Χ.

Μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ, οἱ Ἀχαιοὶ πού ἔδωσαν τὸ ὄνομα *Νηλεὺς* σ' ἓνα ποτάμι τῆς Εὐβοίας³ θὰ ἔφθασαν ἐκεῖ λίγο-πολὺ μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Βοιωτίας.

Ἡ ἐθνικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Εὐβοίας ἄλλαξε ριζικὰ πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου συνεπεῖα τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Ἀβάντων καὶ τῆς ἀφίξεως Ἰώνων, Αἰολέων (;) καὶ Γραίων (;).

Ἀττικὴ

Ὅλοι οἱ Ἴωνες πού, ἀναχωρώντας ἀπὸ τὴν Ἐστιαιώτιδα περὶ τὸ 1900 π.Χ.⁴ δὲν ἀποσπάρθηκαν ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα τοῦ ἔθνους τους καθ' ὁδόν, ἐγκαταστάθηκαν, τέλος, στὴν Ἀττικὴ ὅχι πολὺ μετὰ τὴν ἐκκίνησή τους. Μετὰ τοὺς Ἴωνες θὰ φθάσουν στὴν Ἀττικὴ ὀμάδες Ἀχαιῶν καὶ Λαπιθῶν ὅπωςδὴποτε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ἀντίθετα, οἱ ὀμάδες Ἀθαμάνων καὶ Γραίων θὰ ἔφθασαν στὴν Ἀττικὴ κοντὰ στὸ τέλος ἢ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Μόνον στὴν Ἀττικὴ καὶ στὴν Ἀρκαδία συνέβη ὥστε τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ ἐθνικὸ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 265.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 254.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 263.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 325.

στοιχείο πού ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ νά μὴν ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ μεταγενέστερα, ἀλλὰ νά ἀφομοιώσει ὅλα ὅσα ἔφθασαν μετὰ ἀπὸ αὐτό.

Ἡ παρουσία μερικῶν Ἀχαιῶν στὴν Ἀττικὴ ἐξυπακούεται ἀπὸ τὴ μνεία τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Νηλέως σὲ ἀττικοὺς μύθους. Σ' αὐτοὺς τοὺς μύθους, ὁ Ἀγαμέμνων συνδέεται μὲ πηγάδια¹, γεγονός πού ἀναγόταν σὲ μία πολὺ συγκεκριμένη πλευρὰ τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ παλαιοῦ θεοῦ. Ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ Νηλέα προέκυψαν δύο μυθικὰ πρόσωπα τῆς Ἀττικῆς: ἀπὸ τὴ μία μεριά, ὁ Νηλεύς, σύζυγος τῆς Βασιλῆς², χθόνιας θεᾶς, γεγονός πού ταίριαζε στὴ χθόνια φύση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχικοῦ Νηλέως· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Νηλεύς, υἱὸς τοῦ Κόδρου, ἀρχηγὸς ἀποίκων ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Ἰωνία, ἰδρυτὴς πόλεων στὴν Ἰωνία, καὶ γενάρχης βασιλικῶν οἴκων σ' αὐτὲς τὶς πόλεις³. Ἔτσι φαίνεται ὅτι, στὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, τὸ ἰωνικὸ στοιχεῖο, τὸ πῶ ἀρχαῖο καὶ τὸ πῶ σημαντικό, εἶχε πρὸ καιροῦ ἀφομοιώσει τὴν ὁμάδα Ἀχαιῶν μεταναστῶν, συνάμα ὅμως εἶχε ἐνσωματώσει τὶς λατρεῖες τῶν ἀχαικῶν θεῶν, Ἀγαμέμνονος καὶ Νηλέως.

Ἐπίσης συνεπεῖα ἀφομοιώσεως ἄλλου ἐθνικοῦ στοιχείου, ἐγκατεστημένου στὴν Ἀττικὴ, ἀπὸ τοὺς Ἰῶνες καὶ ἐνσωματώσεως ἐκ μέρους τῶν Ἰῶνων μυθικῶν προσώπων τοῦ ἴδιου ἐθνικοῦ στοιχείου, οἱ ἥρωες τῶν Λαπιθῶν Αἰγεὺς καὶ Θησεύς⁴ κατέληξαν νά γίνουν ἥρωες Ἀθηναῖοι πρώτου μεγέθους, ὁ Πειρίθους ἐπίσης ἥρωας τῶν Λαπιθῶν⁵, κατέλαβε, συνδεδεμένος μὲ τὸν Θησέα, θέση στοὺς ἀττικοὺς μύθους, καὶ δύο ὀνομαστὰ ἀττικά γένη ὀνομάζονταν τὸ ἓνα Περιθοῖδαι, τὸ ἄλλο Κορωνίδαι. Μολονότι ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι κατέστησαν τὸν Θησέα κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸν ἥρωα καὶ τὸν συνέδεσαν μὲ μυθικὰ γεγονότα πού πανηγύριζαν ὡς μεγάλες στιγμὲς τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας, ὀρισμένες ἐνδείξεις παρουσιάζουν τὸν Θησέα καὶ τὸν Αἰγέα ὡς ἐπεισάκτους. Ὁ Αἰγεὺς ἐμφανίζεται ὡς υἱοθετημένος υἱὸς τοῦ Πανδίωνος⁶, γιὰ τὸν Θησέα ἀναφέρεται ὅτι πολέμησε ἐναντίον τῶν Παλλαντιδῶν, πού χαρακτηρίζονται ἐγχώριοι⁷, καὶ ὅτι ἀνατράπηκε ἀπὸ τὸν Μενεσθέα, γόνου τοῦ παλαιοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ὁ ὁποῖος

1. Ἀνωτέρω, σελ. 192-193, 205.

2. *IG*, I², ἀρ. 94.

3. Ἡρόδοτος, 1, 147.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 202.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 202.

6. Πλούταρχος, *Θησ.*, 13. —Πρβλ. Wernicke, en *RE*, I 2, 1894, στ. 952. —Βλ. ὅμως καὶ H. Herter, ἐν *RhM*, n. s. 88, 1939, σ. 267.

7. Παραπομπὲς σὲ πηγές: O. Radtke, ἐν *RE*, XVIII 3, 1949, στ. 3.

κίνησε τὸ λαὸ ἐναντίον του, κατηγορώντας ὡς «δεσπότη ἐπηλυ καὶ ξένο»¹. Ἐπὶ πλέον ὁ Θησεὺς φέρεται νὰ ἔχει μαλλιά κομμένα σύμφωνα μὲ μία ἰδιάζουσα μόδα, χαρακτηριστικὴ τῶν Ἀβάντων². Ὅλα τοῦτα φαίνονται νὰ ἀπηχοῦν ἀναμνήσεις ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ἀθήνα ἐξουσιάσθηκε ἀπὸ ἀρχηγούς ἐπηλύδων Λαπιθῶν³. Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ θὰ ἄρχισε, τὸ νωρίτερο, περὶ τὸ 1350 π.Χ. καὶ θὰ τελείωσε, τὸ ἀργότερο, περὶ τὸ 1250 π.Χ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ χρονολογικὴ θέση ποῦ ἔχει δώσει ἡ ἀθιδογραφία στὸν Αἰγέα καὶ στὸν Θησέα.

Μεγαρίς, Κορινθία, Ἀργεΐα, Τροιζηνία, Ἐπιδαυρία

Ἡ Μεγαρίς, ἡ Κορινθία, ἡ Ἀργεΐα, ἡ Τροιζηνία καὶ ἡ Ἐπιδαυρία ἔχουν, στὸ ἐπίπεδο τοῦ πληθυσμοῦ τους κατὰ τὴ 2η χιλιετία π.Χ., ἓνα κοινὸ συστατικὸ παράγοντα ἀπὸ τὸ 1600 π.Χ. περίπου ἕως τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, περὶ τὸ 1100 π.Χ. Αὐτὸς ὁ παράγων συγκροτεῖται ἀπὸ ἀχαιϊκὰ στοιχεῖα.

Πρὸ τῶν Ἀχαιῶν, ἡ Μεγαρίς καὶ ἡ Κορινθία κατοικήθηκαν, ἴσως, ἀπὸ Ἴωνες⁴.

Ὅσο γιὰ τὴν Ἀργεΐα, αὐτὴ κατακτῆθηκε πρῶτα, περὶ τὸ 2100 π.Χ. ἀπὸ πρωτο-ἐλληνικὰ στοιχεῖα ποῦ ἔφθασαν διὰ θαλάσσης καὶ ἔπειτα, περὶ τὸ 1900 π.Χ., ἀπὸ ἄλλα πρωτο-ἐλληνικὰ στοιχεῖα ποῦ ἔφθασαν διὰ ξηρᾶς⁵. Τὸ δεῦτερο κύμα Πρωτο-Ἑλλήνων ἔφερε στὴν Ἀργολίδα τὸ ὄνομα ποταμοῦ *Ταναός*, τὶς μυθικὲς μορφές τοῦ Δαναοῦ, τοῦ Ἀκρισίου, τοῦ Προΐτου, τοῦ Περσέως καὶ ἄλλες, καθὼς καὶ τὸ ἔθνω-νύμιο *Δαναοί*, ποῦ δήλωνε ὅλους τοὺς Πρωτο-Ἑλληνες⁶. Μὲ ποιά ἰδιαίτερα ἔθνω-νύμια διακρίνονταν τὰ στοιχεῖα αὐτῶν τῶν κυμάτων; Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα δὲν ἐπιδέχεται ἀπάντηση, πρὸς τὸ παρόν.

Ἡ ἄφιξη Ἀβάντων στὴν Ἀργεΐα εἶναι τεκμαρτὴ ἀπὸ τὰ μυθικὰ πρόσωπα μὲ τὸ ὄνομα Ἄβας ποῦ ἐμφανίζονται σὲ διάφορες, ἐπίσης μυθικὲς, γενεαλογίες⁷, καθὼς καὶ ἀπὸ μερικὰ τοπωνύμια⁸. Γιὰ τὴ χρονολόγηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, εἶναι

1. Πλούταρχος, *Θησ.*, 32, 2.

2. Πλούταρχος, *Θησ.*, 5, 1.—Πολύαινος, *Στρατ.*, 14.

3. Ὅτι ὁμάδες Λαπιθῶν εἰσέδυσαν στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἔχει ὑποθεθεῖ καὶ ἀπὸ παλαιότερους ἐρευνητές: J. Toepffer, *Aus der Anomia*, 1890, σσ. 30-46.—P. Weizsäcker, ἐν *ML*, III, στ. 1762.—A. B. Cook, *Zeus*, II 2, 1925, σ. 1123.

4. Ἄνωτέρω, σελ. 259.

5. M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs* 1980, σσ. 142-172 *σποράδην*.

6. M. B. Sakellariou, ἴδιο ἔργο, σσ. 193 κ.έ.

7. Ἄνωτέρω, σελ. 260.

8. Ἄνωτέρω, ἴδια σελίδα.

ανάγκη νά άνεχθοῦμε άρκετά πλατιά περιθώρια έκατέρωθεν τῆς άφίξεως τῶν Ἄχαιῶν.

Μία παράδοση, κατὰ τὴν όποία οἱ πρό τῆς «καθόδου (έπιστροφῆς) τῶν Ἡρακλειδῶν» οἱ Ἄργεῖοι μιλοῦσαν ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι¹, με ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι στοιχεῖα καταγόμενα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ μετανάστευσαν στὴν Ἀργολίδα μιὰ ἐποχὴ πού ἡ ἀττικὴ διάλεκτος εἶχε προσλάβει άρκετά ἀπὸ τὰ ιδιάζοντα χαρακτηριστικά της, ἐπομένως άρκετά κοντὰ στὴ διείσδυση τῶν Δωριέων στὴν Πελοπόννησο, γεγονός πού οἱ άρχαῖοι ἐξέφραζαν ὡς «έπιστροφή (κάθοδον) τῶν Ἡρακλειδῶν». Ἀσφαλῶς, αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν μπῆκαν στὴν Ἀργολίδα ὡς κατακτητές, ἀλλά ἴσως ὡς ἐργατικὴ δύναμη πού χρησιμοποίησαν οἱ Ἀχαιοὶ στὴν ὕπαιθρο ἢ καὶ σὲ ἐργαστήρια.

Ἀρκαδία

Στὴν Ἀρκαδία συγκεντρώθηκαν άρκαδικές ὀμάδες, ἴσως ἀπὸ τὸν 19ον αἰῶνα π.Χ. Ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς θά ἀφομοιώσουν ὄχι μόνον τὰ πελασγικά καὶ ἄλλα προ-έλληνικά φύλα, ἀλλά καὶ τὰ ἑλληνικά στοιχεῖα πού θά ἔλθουν άργότερα.

Τὰ δεδομένα πού ἐξυπακούουν λατρεῖς τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Μελάμποδος στὴν Ἀρκαδία² θά ἀνάγονταν σὲ Ἀχαιοὺς. Αὐτοὶ θά εἰσχώρησαν στὴν Ἀρκαδία ὡς πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα ἢ καὶ τὴ Λακωνία ξεριζωμένοι ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς περὶ τὸ 1100 π.Χ. καὶ ἔπειτα.

Κυνουρία

Ἡ Κυνουρία κατοικήθηκε ἀπὸ Ἴωνες³. Με συνδυασμὸ σκέψεων γενικοῦ χαρακτήρα πιθανολογῶ τὴ χρονολογία τῆς άφίξεώς τους μεταξύ τῆς άρχῆς τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ τῆς άρχῆς τοῦ 14ου αἰῶνα π.Χ.

Λακωνία

Οἱ Ἀχαιοὶ θά ἔφθασαν στὴ Λακωνία περὶ τὸ 1400 π.Χ. Θά ἐπικρατήσουν ἐκεῖ ἔως τὴν άφιξὴ τῶν Δωριέων περὶ τὸ 1100 π.Χ. Μερικά στοιχεῖα τῆς άχαικῆς θρησκείας, ὅπως ἡ λατρεία τοῦ ζεύγους Ἀγαμέμνονος καὶ Ἀλεξάνδρας, θά ἐπιβιώσουν κατὰ τοὺς ἱστορικούς χρόνους⁴.

1. Πausanias, 2, 36, 3.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 262, 264.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 258.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 192.

Μεσσηνία, Τριφυλία, Πισάτις

Ἡ Μεσσηνία, ἡ Τριφυλία καὶ ἡ Πισάτις συγχλίνουν ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τους ἀπὸ τὸν 19ον αἰῶνα ἕως τὸ 1400 π.Χ. περίπου καὶ ἀπὸ τότε ἕως τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, περὶ τὸ 1100 π.Χ., λόγῳ τοῦ ὅτι καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς χῶρες κατοικοῦνται κυρίως κατὰ μὲν τὴν πρώτη περίοδο ἀπὸ Ἀρκάδες, κατὰ δὲ τὴ δεύτερη ἀπὸ Ἀχαιοῦς. Οἱ Ἀρκάδες ἐπικράθισαν ἐπὶ προελληνικῶν στοιχείων. Οἱ Ἀχαιοὶ ὑπέταξαν τοὺς Ἀρκάδες καὶ ὅσους Προέλληνες ἐπιζοῦσαν ἀκόμη. Ἡ ἀρκαδικὴ συνιστώσα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μεσσηνίας, τῆς Τριφυλίας καὶ τῆς Πισάτιδος θὰ εἶναι σημαντικὴ καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡ παρουσία Ἀρκάδων εἶναι τεκμαρτῆ στὴ Μεσσηνία καὶ στὴν Πισάτιδα χάρις στὴ μυθικὴ μορφή τοῦ Αἰπύτου¹, στὴν Τριφυλία χάρις στὸ γεγονός ὅτι οἱ Τριφύλιοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τους Ἀρκάδες². Ἐξ ἄλλου μαρτυρεῖται ὅτι κατὰ τὴν ἀφιξὴ τῶν Δωριέων στὴ Μεσσηνία τὰ προ-ἀχαικὰ (δηλ. ἀρκαδικὰ) στοιχεῖα συνεργάσθησαν μαζί τους ἐναντίον τῶν Ἀχαιῶν³.

Ἡ παρουσία Ἀχαιῶν καὶ στὶς τρεῖς ὡς ἄνω χῶρες πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Δωριέων μαρτυρεῖται ρητὰ ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, καθὼς καὶ ἀπὸ μεταγενέστερα κείμενα⁴. ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἐντόπιση τῶν μυθικῶν προσώπων Νηλέως, Μελάμποδος καὶ Βιάντος⁵.

Μεταξὺ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἀρκάδων καὶ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἀχαιῶν, μερικοὶ Ἴωνες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Πισάτιδα καὶ τὴ βόρεια Τριφυλία. Στὴν περιοχὴ τῶν ποταμῶν Ἀλφειοῦ, Κυθήρου καὶ Ἀνίγρου λατρεύονταν, ἀκόμη κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες π.Χ. καὶ τοὺς πρώτους μ.Χ., οἱ ποτάμιες καὶ ἰαματικὲς νύμφες Ἰωνίδες, καθὼς καὶ ὁ ἐπίσης ποτάμιος καὶ ἰαματικὸς δαίμων Ἴων. Ἐπὶ πλέον μαθαίνουμε ὅτι ὁ ποταμὸς Ἀλφειὸς λεγόταν παλαιότερα Ἴων⁶.

Σύμφωνα μὲ μία παράδοση, ἡ Πισάτις ἀνῆκε στοὺς Ἐπειοὺς πρὶν περιέλθει στοὺς Ἀχαιοὺς⁷.

Ἀπὸ τὴ δική του πλευρά, τὸ ὄνομα Μινυήιος ποὺ δίνει ἡ Ἰλιάς σ' ἓνα ποταμὸ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 262.

2. Παισανίας, 4, 30, 1.

3. Παισανίας, 4, 3, 6.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 255-256.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 263-264.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 197.

7. Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 115 (= Στράβων, 8, 3, 33).

τῆς Τριφυλίας¹ δηλώνει ὅτι μία ἀποικία Μινυῶν εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡλις

ἌΟ «Κατάλογος τῶν πλοίων» τοποθετεῖ τοὺς Ἐπειοὺς στὴν Ἡλιδα² μέσα σὲ χρονικὰ ὅρια ποὺ ἀντιστοιχοῦν λίγο-πολύ μὲ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ. Ἡ χρονολογία τῆς ἀφίξεώς τους μᾶς διαφεύγει.

Ἐκτὸς τῶν Ἐπειῶν, ἡ Ἡλις δέχθηκε μία ὁμάδα Λαπιθῶν πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ³.

Ἀχαῖα καὶ Σικυωνία

Δύο ἔθνικα στοιχεῖα, πρῶτα ἰωνικῆς προελεύσεως καὶ ἔπειτα ἀχαικῆς, συμπλησιάζουν τοὺς πληθυσμοὺς τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Σικυωνίας κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡ παρουσία Ἰώνων στὴν Ἀχαΐα μαρτυρεῖται ἀπὸ παραδόσεις ποὺ σώθηκαν ἐπὶ τόπου, ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ Αἰγαίου, στὴν Ἰωνία καὶ στὴ Λέσβο⁴. Γιὰ τὴ Σικυωνία, ἐξυπακούεται ἀπὸ τὸ μυθικὸ πρόσωπο μὲ ὄνομα Ἰανίσκος καὶ δείγματα ἐφελκυστικοῦ -ν. Οἱ Ἴωνες θὰ ἔφθασαν ἐκεῖ κατὰ τὸν 16ον ἢ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα π.Χ.⁵ Ὅταν ἔφθασαν ἐκεῖ οἱ Ἀχαιοί, κατὰ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 13ου αἰῶνα π.Χ., οἱ Ἴωνες ἐν μέρει ὑποτάχθηκαν σ' αὐτούς, ἐν μέρει διέφυγαν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις μέχρι καὶ Ἰωνίας-Αἰολίδος.

Ζάκυνθος, Κεφαλληνία, Ἰθάκη, Λευκάς

ἌΟ «Κατάλογος τῶν πλοίων» παρουσιάζει αὐτὲς τὶς νήσους καθὼς καὶ τὶς ἀκτὲς τῆς Ἀκαρνανίας ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Λευκάδα κατοικούμενες ἀπὸ ἓνα ἔθνος μὲ ὄνομα Κεφαλλῆνες καὶ συνιστώσες ἕδαφος τοῦ «βασιλείου τοῦ Ὀδυσσέως»⁶.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 268.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 257.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 258.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 257.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 265.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 258.

Κεντρική Κρήτη

Ἡ παρουσία Ἀχαιῶν στὴν Κρήτη, καθὼς καὶ ἡ χρονολογία τῆς ἀφίξεώς τους κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 14ου αἰώνα π.Χ. τεκμαίρονται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β πού βρέθηκαν στὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ σ' ἀρχαιολογικὸ περιβάλλον χρονολογούμενο πιθανότατα περὶ τὸ 1370 π.Χ.¹

Κύπρος

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ διάλεκτος τῆς Κύπρου κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἦταν συγγενῆς τῆς ἀρκαδικῆς εἶναι ἐνδεικτικὴ σημαντικῆς μετακινήσεως ἀρκαδοφώνων ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο πρὸς τὴ μεγάλονησο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ τοπωνύμιο Ἀχαιῶν Ἀκτὴ καὶ ὁ ὄρος ἀχαιομάντις, δηλωτικὸς ἱερέων τοῦ παλαιοῦ θεοῦ Ἀχαιοῦ, σηματοδοτοῦν παρουσία στὴν Κύπρο στοιχείων καταγομένων ἀπὸ τὸ ἔθνος τῶν Ἀχαιῶν². Δύο ὅμως εἶναι καὶ τὰ κύματα μεταναστῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴν Κύπρο πού εικάζονται βάσει ἀρχαιολογικῶν παρατηρήσεων. Τὸ πρῶτο χρονολογεῖται ἐντὸς τοῦ 12ου αἰ. π.Χ., τὸ νεότερο πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰώνα³. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψη ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ κατεῖχαν περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου μὲ παραλίες καὶ εἶχαν μεγάλη ναυτικὴ ἐμπειρία, ἐνῶ οἱ Ἀρκάδες κατοικοῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ, ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ πρῶτο μεταναστευτικὸ κύμα ἔφερε στὴν Κύπρο ἀποκλειστικὰ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἀχαιοὺς καὶ τὸ δεύτερο ἐκεῖνο πού μεταφύτευσε τὴν ἀρκαδικὴν διάλεκτο στὴ νῆσο.

3. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΚΑΤ' ΕΘΝΗ. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ, ΟΡΓΑΝΙΚΕΣ ΔΙΑΣΠΑΣΕΙΣ

Τὰ διαλαμβανόμενα σ' αὐτὸ τὸ τμῆμα βασίζονται στὰ πορίσματα τῶν δύο τμημάτων τῆς ἀνακοινώσεως πού ἀναφέρονται τὸ μὲν στὴν ἐντόπιση τὸ δὲ στὴ χρονολόγηση ἐγκαταστάσεων ἐθνῶν ἢ τμημάτων ἐθνῶν⁴, καθὼς καὶ στὰ ἐπὶ πλεον πορίσματα πού ἔχουν προκύψει ἀπὸ τὴν κατὰ περιοχὲς σύνθεση τῶν προηγούμενων πορισμάτων⁵. Πράγματι, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τόσο τίς χῶρες, ὅπου ἐντοπίζονται

1. Ἀνωτέρω, σελ. 222 κ.έ.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 264.

3. V. R. d'A. Desborough, *The Last Mycenaeans and Their Successors*, 1964, 229, 236 καὶ ἐν *Atti e Memorie del I° Congresso Internazionale di Micenologia*, III 1968, σελ. 1086.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 245-271 καὶ 271-283.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 325-339.

τμήματα ἑνὸς ἔθνους ὅσο καὶ τὶς χρονολογίες αὐτῶν τῶν ἐντοπισμῶν, μποροῦμε νὰ ἱχνηλατήσουμε τὶς μεταναστευτικὲς κινήσεις τοῦ ἐν λόγῳ ἔθνους καὶ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὶς διαστάσεις τῆς διασπορᾶς του καὶ τῆς ὀργανικῆς διασπάσεώς του σὲ αὐτῶν παρικτὰ τμήματα, πρωτογενῆ, δευτερογενῆ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Οἱ συνθέσεις μεταναστευτικῶν κινήσεων, διασπορᾶς καὶ ὀργανικῆς διασπάσεως ἔθνῶν καὶ τμημάτων ἔθνῶν παρουσιάζονται κατὰ σειρὰ πὺ προσδιορίζεται, κατὰ πρῶτο λόγο, ἀπὸ τὴ χρονικὴ τάξιν τῆς εἰκαζομένης πρώτης ἐμφανίσεως κάθε ἔθνους¹.

Ἰωνες

Ἡ Ἐσθιαϊώτις μᾶς ἐμφανίζεται ὡς ἡ περιοχὴ ὅπου διαμορφώθηκαν οἱ Πρωτο-Ἰωνες, πρὸ τοῦ 1900 π.Χ. Οἱ Πρωτο-Ἰωνες ἔχουν ἤδη δύο (;) ἀπὸ τὶς ἰδιοτυπίες τῆς ἀττικῆς-ἰωνικῆς διαλέκτου, χρησιμοποιοῦν ἤδη τὸ ὄνομα **Isawon* ὡς ὑδρωνύμιο, πιθανὸν λατρεύουν ἤδη τὸν ποταμὸ πὺ ὀνόμασαν **Isawon* καὶ, πιθανὸν ὀνομάζουσι ἤδη τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς **Isawones*.

Περὶ τὸ 1900 π.Χ. μεγάλο μέρος τῶν Πρωτο-Ἰώνων ἐγκατέλειψε τὴν Ἐσθιαϊώτιδα. Οἱ μετανάστες κινήθηκαν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις. Οἱ περισσότεροι κατέληξαν στὴν Ἀττικὴ. Μεταξὺ τῆς Ἐσθιαϊώτιδος καὶ τῆς Ἀττικῆς σημειώνονται ἱχνη Πρωτο-Ἰώνων μὲ τὴν ἐξῆς γεωγραφικὴν σειρὰ: πρῶτα κοντὰ στὴν Ἐσθιαϊώτιδα: ἀνατολικά καὶ νότια ἀπὸ αὐτὴν, σὲ θέσεις τῆς Πελασγιώτιδος, καὶ τῆς Θεσσαλιώτιδος· ἔπειτα στὴν Ὀζολία Λοκρίδα καὶ στὴ Βοιωτία. Ἔτσι φαίνεται ὅτι ἡ δύναμις τῶν Πρωτο-Ἰώνων μεταναστῶν πὺ ἔφθασε μέχρι Ἀττικῆς κινήθηκε διὰ τῆς Θεσσαλιώτιδος· τῆς Φθιώτιδος, τῆς Φωκίδος καὶ τῆς Βοιωτίας, ἐλαττωμένη καθ' ὁδὸν λόγῳ τῆς ἀποσπάσεως ἀπὸ αὐτὴν τμημάτων, τὰ ὅποια προτιμοῦσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν κάπου παρὰ νὰ συνεχίσουν τὴν πορείαν. Οἱ Πρωτο-Ἰωνες πὺ ἀνιχνεύονται στὴν Ὀζολία Λοκρίδα προφανῶς ζέκοψαν ἀπὸ ἐκείνου πὺ σταμάτησαν στὴ Φωκίδα.

1. Γιὰ μερικὰ ἔθνη δὲν ἔχομε κανένα στοιχεῖο ἀναφερόμενο σὲ μετακινήσεις τοὺς πρὸ τοῦ 1100 π.Χ. Εἶναι ἐκεῖνα πὺ ἐντοπίζονται σὲ μία μόνη περιοχὴ: οἱ Περαιβοὶ στὴν Περαιβία καὶ τὴν βόρεια Πελασγιώτιδα, οἱ Αἰολεῖς γύρω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Πελασγιώτιδος καὶ τῆς Θεσσαλιώτιδος, οἱ Μάγνητες περὶ τὶς ἐκβολὰς τοῦ Πηνειοῦ καὶ τὸ Πήλιον, οἱ Θεσσαλοὶ στὴ Θεσπρωτία, οἱ Δόλοπες στὴ Δολοπία, οἱ Φθῖοι καὶ οἱ Μυρμιδόνες στὴ Φθιώτιδα καὶ τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, οἱ Ἑλληγες στὴν κοιλιάδα τοῦ Σπερχειοῦ, οἱ Δωριεῖς στὴ Δωρίδα καὶ σὲ ὅμορες περιοχάς, οἱ Λοκροὶ στὴν Ἀνατολικὴ Λοκρίδα, οἱ Φωκεῖς στὴ Φωκίδα, οἱ Γραιοὶ ἢ Γραικοὶ στὴν ἀνατολικὴ Βοιωτία, οἱ Αἰτωλοὶ στὴν Αἰτωλία, οἱ Ἐπειοὶ στὴν Ἠλιδα, οἱ Κεφαλλῆνες στὴ Ζάκυνθο, τὴν Κεφαλληνία, τὴν Ἰθάκη, τὴ Λευκάδα καὶ σ' ἓνα τμῆμα τῆς ἀκαρνανικῆς ἀκτῆς.

Οι μετακινήσεις Πρωτο-Ίώνων πρὸς τὴν Κυνουρία, τὴ Σικυωνία, τὴν Ἀχαΐα καὶ τὴν περιοχή τοῦ κάτω Ἀλφειοῦ, τοῦ Κυθήρου καὶ τοῦ Ἀνίγρου ἀκολούθησαν ἀργότερα: ἴσως κατὰ τοὺς αἰῶνες 16ον καὶ 15ον π.Χ. Ὡς τόποι προελεύσεώς τους μποροῦν νὰ εἰκασθοῦν ἡ Ἀττική, ἡ Βοιωτία καὶ ἡ Ὀζολία Λοκρῆς.

Ὡς τρίτη περίοδος μετακινήσεων, διακρίνεται ἐκείνη τῆς μετακινήσεως, ἴσως κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ., Ἂώνων ἀπὸ τὴν Ἀττική στὴν περιοχή τοῦ Ἄργους. Τέλος, τὸν 12ον αἰῶνα π.Χ., πάλι ἀπὸ τὴν Ἀττική ἐξεκίνησαν Ἴωνες ποὺ πῆγαν στὴν Ἐπιδαυρία καὶ στὴν Τροιζηνία¹.

Κάθε νέο μεταναστευτικὸ ἐπίσῳδιο εὐρύνει τὴ γεωγραφικὴ διασπορὰ καὶ αὐξάνει τὶς αὐτόνομες ὀντότητες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ πρωτο-ἰωνικὸ ἔθνος. Παράλληλα, αὐτὲς οἱ ὀντότητες ὑφίστανται ἀπώλειες, ἀλλὰ καὶ προσαυξήσεις. Ἀπὸ τὴ μία μεριά, οἱ μικρὲς ὀμάδες Πρωτο-Ίώνων ποὺ διασκορπίσθηκαν ἀνὰ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Στερεὰ σύντομα περικυκλώνονται καὶ ὑποτάσσονται ἀπὸ ἄλλα ἔθνη καὶ τελικὰ ἀπορροφῶνται ἀπὸ τὰ ἴδια ἢ ἀπὸ ἄλλα, ἀκόμη μεταγενέστερα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ μεγαλύτερες συγκεντρώσεις Πρωτο-Ίώνων, κυρίως στὴν Ἀττική καὶ σὲ ὅμορες μὲ τὴν Ἀττικὴ περιοχὲς τῆς Βοιωτίας, κατὰ δεύτερο λόγο στὸν Αἰγιάλο (τὴν Ἀχαΐα τῶν ἱστορικῶν χρόνων) ἐπιβάλλονται σ' ἄλλες ἐθνικὲς ὀμάδες, προελληνικὲς καὶ ἑλληνικὲς. Παράλληλα, ὀμάδες Ἀχαιῶν, Λαπιθῶν, Ἀθαμάνων καὶ ἄλλων, ποὺ διεισδύουν στὴν Ἀττικὴ, ἀρχικὰ μὲν προκαλοῦν ρήξεις συνεχείας στὸν ἐκεῖ ἰωνικὸ χῶρο, τελικὰ ὅμως καὶ αὐτὲς ἐνσωματώνονται στοὺς Ἴωνες. Ἡ ἀπομονωμένη Κυνουρία θὰ προστατεύσει τοὺς ἐκεῖ ἐγκατεστημένους Ἴωνες μέχρι τοῦ ἐκδωρισμοῦ τους ἀπὸ τοὺς Ἀργεῖους.

Καθὼς διάφορες τοπικὲς πρωτο-ἰωνικὲς ὀντότητες ἀφομοιώνουν ἀλλότριες ἐθνικὲς ὀμάδες, υἱοθετοῦν στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἰδίων ἐθνικῶν ὀμάδων. Ἀλλὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὸν τὸν παράγοντα κάθε μία ἀπὸ τὶς ἴδιες ὀντότητες ἄγεται σὲ διαδικασίες πολιτισμικῶν, μὲ τὴν εὐρύτατη σημασία τοῦ ὄρου, ἀλλαγῶν, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς οἱ ὅποιες βαθμιαῖα τὴ διαφοροποιοῦν σὲ σχέση καὶ μὲ τὸ ἀρχικὸ ἔθνος καὶ μὲ τὶς ἀδελφὲς ὀντότητες.

Ἀπὸ ὅλες τὶς κοινωνίες ποὺ δημιουργήθηκαν συνεπείᾳ τῶν μετακινήσεων πρωτο-ἰωνικῶν ὀμάδων ἀπὸ τὸ 1900 π.Χ. καὶ ἔπειτα, μόνες ἐκεῖνες ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀττικὴ καὶ στὴν Κυνουρία ἔφθασαν ἀκμαῖες μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἐξακολούθησαν νὰ ὑπάρχουν καὶ μετ' αὐτὸν.

1. Πρὸς τὸ τέλος καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ πολλοὶ Ἴωνες μετακινήθηκαν πρὸς τὴν Εὐβοία, τὴν Τροιζήνα, μάλιστα δὲ πρὸς τὶς Κυκλάδες καὶ τὴν Ἰωνία.

Ἀρκάδες

Λόγω τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς κοιτίδας τους, βόρεια ἀπὸ τὴν κοιτίδα τῶν Ἰώνων, συμπεραίνω ὅτι οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες ἔσπευσαν νὰ κινηθοῦν πίσω ἀπὸ τοὺς Πρωτο-Ἰώνες πού ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑσθιαιώτιδα (1900 π.Χ.). Ἴσως μίᾳ μικρῇ ὁμάδα Πρωτο-Ἀρκάδων ἀποκόπηκε κοντὰ στὸν ἄνω Πηνειὸ ἀπὸ τὸν κύριο κορμὸ τοῦ ἔθνους, πού θὰ προχωρήσει πρὸς τὰ νότια. Ἐνῶ οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες διασχίζουν τὴ Στερεά, ἄλλη ὁμάδα τοὺς σταματάει ἐκεῖ. Οἱ πολλοὶ Πρωτο-Ἀρκάδες περνοῦν τὸν Κορινθιακὸ κόλπο καὶ καταλαμβάνουν μεγάλα τμήματα τῆς Πελοποννήσου.

Ἐξ ἀπόψεως γεωγραφικῆς διασπορᾶς, οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες ἐμφανίζονται, κατὰ τὴ 2η χιλιετία π.Χ., συμπαγεῖς στὴν Ἀρκαδία, ἔχουν σημαντικὴ παρουσία στὴ Μεσσηνία, τὴν Τριφυλία καὶ τὴν Πισάτιδα καὶ ἀνιχνεύονται στὴν Ἑσθιαιώτιδα καὶ τὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς¹. Οἱ πρωτο-ἀρκαδικὲς ὁμάδες πού σταμάτησαν στὴ Θεσσαλία καὶ στὴ Στερεά βρέθηκαν γρήγορα περικυκλωμένες ἀπὸ ἀλλότρια ἔθνη στοιχεῖα, προελληνικὰ καὶ ἑλληνικὰ. Ὡστόσο, ἡ ὁμάδα πού σταμάτησε στὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς ἀναφέρεται μὲ ἐνεργὸ ρόλο ἀπὸ κείμενα πού ἀπηχοῦν ἱστορικὴ παράδοση. Ὅσον ἀφορᾷ στὰ πρωτο-ἀρκαδικὰ στοιχεῖα πού ἐγκαταστάθηκαν σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου, τὸ ἀνάγλυφο αὐτῶν τῶν περιοχῶν ἄγει στὴν ὑπόθεση ὅτι θὰ σχημάτισαν πολυάριθμες αὐτόνομες ὀντότητες. Τὸν 14ον αἰῶνα π.Χ., οἱ αὐτόνομες ὀντότητες στὴ Μεσσηνία καὶ στὴν Τριφυλία, ὑποτάχθηκαν σ' ἓνα ἀχαικὸ κράτος, μὲ ἔδρα τὴν Πύλο. Οἱ ἀρκαδικὲς αὐτόνομες κοινότητες στὸ κέντρο τῆς Πελοποννήσου θὰ διατηρήσουν τὴν ἀνεξαρτησία τους, ἂν καὶ ἀπειλουμένη ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς τῆς Ἀργολίδος, τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Μεσσηνίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ὁμοεθεῖς τους. Ἐναντι τῶν ἰσχυρῶν Ἀχαιῶν, οἱ αὐτόνομες ἀρκαδικὲς ὀντότητες, κατὰ μέρος καὶ ὡς σύνολο, προστατεύονταν ἀπὸ τὰ ὄρη πού περιβάλλουν τὸ ὑψίπεδο. Ἐναντι ὁμοεθνῶν γειτόνων, δύο παράγοντες συντελοῦσαν στὴ διατήρηση τῶν ἀρχικῶν ἰσορροπιῶν. Ἀφ' ἑνός, τὸ ἐσωτερικὸ ἀνάγλυφο πού εὐνοοῦσε τὴν ἄμυνα τῶν δεχομένων ἐπίθεση. Ἀφ' ἑτέρου, τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἀρκαδία δὲν ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὶς ἐμπορικὲς ἀρτηρίες πού συνέδεαν ὀρισμένα ἑλλαδικὰ κέντρα μὲ τὴν Κρήτη, τὴν Κύπρο, τὴ Συρία, τὴ Φοινίκη, τὴν Αἴγυπτο, ἄρα τὶς ἀρτηρίες, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἀχαιοὶ ἡγεμόνες τῆς Ἀργολίδος, τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Μεσσηνίας συγκέντρωσαν τὰ πρῶτα πλούτη τους καὶ ἔμαθαν πῶς νὰ οἰκοδομήσουν καὶ νὰ διοικοῦν ἓνα συγκεντρωτικὸ κράτος καὶ ἓνα ἐπίσης συγκεντρωτικὸ σύστημα πρωτογενοῦς καὶ δευτερογενοῦς παραγωγῆς καὶ διακρατικοῦ ἐμπορίου.

1. Πολυάριθμοι Ἀρκάδες μετανάστευσαν μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν Κρήτη, τὴν Ἰωνία, τὴν Παμφυλία, μάλιστα στὴν Κύπρο.

Οί Πρωτο-Ἀρκαδες πού ἐγκαταστάθηκαν στήν Ἀρκαδία θά μετεξελιχθοῦν στοὺς Ἀρκαδες τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους θά μεταναστεύσουν στήν Κρήτη, τὴν Ἰωνία, τὴν Παμφυλία, τὴν Κύπρο.

Ἀχαιοὶ

Τὸ ἔθνος τῶν Ἀχαιῶν διαμορφώθηκε στὴ νότια Πελασγιώτιδα, τὴ Φθιώτιδα καὶ τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα μεταξύ, περίπου, τοῦ 1900 καὶ τοῦ 1600 π.Χ. Περὶ τὸ 1600 π.Χ. θά ἐπεκταθεῖ στὴ Φωκίδα, τὴ Βοιωτία, τὴ Μεγαρίδα, τὴν Κορινθία καὶ τὴν Ἀργολίδα, ἀργότερα, περὶ καὶ μετὰ τὸ 1400 π.Χ., στὴ Λακωνία, τὴ Μεσσηνία καὶ τὴν κεντρικὴ Κρήτη, ἀκόμη ἀργότερα στὴν Τριφυλία, τὴν Πισάτιδα, τὴν Ἀχαΐα, τὴ Σικυωνία, καθὼς καὶ στὴ Ρόδο καὶ τὴν Κῶ. Ἡ ἔκταση ἀνάμεσα στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα καὶ τὴ Φωκίδα δὲν καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς, ὅταν αὐτοὶ ἔκαμαν τὸ μεγάλο ἄλμα ἕως καὶ τὴν Ἀργολίδα. Πράγματι, ὅσον ἀφορᾷ στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, θά τὴν κατακτήσουν περὶ τὸ 1350 π.Χ., ὅσον ἀφορᾷ στὴ Δωρίδα, εἶναι βέβαιο ὅτι ἐκεῖ ἐγκαταστάθηκε μία ἀποικία Μακεδόνων προερχομένων ἀπὸ τὴν Πίνδο καὶ στὴ συνέχεια συγκροτήθηκε τὸ δωρικὸ ἔθνος κατόπιν προσεγγίσεως αὐτῶν τῶν Μακεδόνων μὲ ἐπιχώρια στοιχεῖα. Οἱ μετὰ τὸ 1400 π.Χ. ἀχαιϊκὲς ἐπεκτάσεις πραγματοποιήθηκαν, ὄχι ἀπὸ μεταναστεύουσες φυλές, ἀλλὰ ἀπὸ κράτη μὲ ἐδαφικὴ βάση. Τὸ κράτος πού ἔδρευε στὴς Μυκῆνες προσάρτησε τὴ Σικυωνία καὶ τὴν Ἀχαΐα καὶ φαίνεται ὅτι τὸ ἴδιο ὀργάνωσε τὶς ἐπιχειρήσεις πού κατέληξαν στὴν ἵδρυση ἀχαιϊκῶν κρατῶν στὴ Λακωνία, στὴ Μεσσηνία, στὴν Κνωσὸ καὶ στὴ Ρόδο. Τὸ κράτος πού ἔδρευε στὴν Πύλο, ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχία του στὴν Τριφυλία καὶ τὴν Πισάτιδα.

Ὅσο περισσότερο ἀπλώνονταν οἱ Ἀχαιοί, τόσο περισσότερο διασπείρονταν. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα π.Χ., ἐπὶ πλέον τοῦ γεγονότος ὅτι μεγάλες ἀποστάσεις παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στοὺς Ἀχαιοὺς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς πέραν τοῦ Αἰγαίου, καθὼς καὶ ἀνάμεσα στοὺς Ἀχαιοὺς τῆς Κρήτης καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς τῆς Ρόδου, πολλὲς ἀσυνέχειες ὑφίστανται μεταξύ τῶν Ἀχαιῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας, ὄχι μόνον ἐδαφικές, ἀλλὰ καὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο.

Ὡς πρὸς τὶς ἐδαφικὲς ἀσυνέχειες, διακρίνω τρεῖς διαβαθμίσεις: 1ο Μεγάλες ἐδαφικὲς ἀσυνέχειες θά χωρίζουν ἀχαιϊκοὺς πληθυσμοὺς ἕως τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ: στὴ μὲν Σπερεᾶ Ἑλλάδα ἡ ζώνη Ὀπουντίας Λοκρίδος - Δωρίδος - Ὀζολίας Λοκρίδος, στὴ δὲ Πελοπόννησο, ἡ ζώνη Ἥλιδος - Ἀρκαδίας - Κυνουρίας. 2ο Μικρότερες ἀσυνέχειες προέκυπταν ἀπὸ γεγονότα τριῶν κατηγοριῶν: α) οἱ προελαύνοντες Ἀχαιοὶ δὲν ἐποίκιζαν ἀπὸ ἄκρη σὲ ἄκρη τὶς χῶρες πού κατακτοῦσαν, ἀλλὰ διατηροῦσαν σημαντικοὺς ἀριθμοὺς παλαιῶν κατοίκων, εἴτε μὲ καθεστῶς ὑπο-

δούλων παραγωγικῶν δυνάμεων, εἴτε μὲ καθεστῶς ὑποτελῶν λαῶν· β) μεταξύ τῶν Ἰαχαιῶν εἰσχώρησαν ἐκ τῶν ὑστέρων ἄλλα ἑλληνικὰ στοιχεῖα· γ) ἡ μαρτυρημένη παρουσία στὴν προδωρικὴ Ἰαργολίδα στοιχείων ποῦ μιλοῦσαν ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ κατάκτηση, ἀλλὰ μᾶλλον σὲ εἴσοδο ἐργατικῶν δυνάμεων ἔπειτα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ ἄνακτος τῶν Μυκηθῶν· Ἔο στὸ ἀρχαῖο κράτος ποῦ ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» ἀναφέρει ὡς «βασιλείο τοῦ Πηλέα», τὸ κυρίαρχο κοινωνικὸ στρώμα ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα τριῶν ἐθνικῶν προελεύσεων: Ἰαχαιούς, Ἑλληγες καὶ Μυρμιδόνες. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα θὰ κατοικοῦσαν ὄχι ἀνάμεικτα, ἀλλὰ χωριστά.

Ὡς πρὸς τὶς λύσεις συνέχειας ποῦ ὑπέστησαν οἱ Ἰαχαιοὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ Ἰαχαιοὶ χωρίσθηκαν μὲ πολιτικὰ σύνορα σὲ πολλὰ (ἀπροσδιορίστου ἀριθμοῦ) κράτη εἴτε ἀνακτορικοῦ εἴτε ἄλλων τύπων.

Ἰαβαντες

Οἱ Ἰαβαντες ἐντοπιζονται στὴ Φωκίδα, στὴν Ἰαργολίδα, μάλιστα δὲ στὴν Εὐβοία. Ὡς πρὸς τὶς χρονολογίες αὐτῶν τῶν ἐντοπισμῶν, εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι οἱ Ἰαβαντες ἐγκατέλειψαν τὴ Φωκίδα πιεζόμενοι ἀπὸ τοὺς Ἰαχαιούς, ποῦ προωθήθηκαν ἐκεῖ περὶ τὸ 1600 π.Χ., καὶ ὅτι ἀπὸ τὴ Φωκίδα μετακινήθηκαν ἄλλοι μὲν στὴν Εὐβοία, ὅπου ἔγιναν κυρίαρχοι στοιχεῖο, ἄλλοι δὲ στὴν Ἰαργολίδα, ὅπου γρήγορα ἐπικαλύφθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐπεκτεινόμενους Ἰαχαιούς.

Μινυαί

Οἱ Μινυαί ἀνιχνεύονται πρῶτα (καὶ ἀρκετὰ νωρίς) στὴ βόρειο-ἀνατολικὴ Πελασγιώτιδα. Ἀπὸ ἐκεῖ μεταναστεύουν, κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ., στὴ νότια Πελασγιώτιδα, μάλιστα δὲ στὴν περιοχὴ τῆς Ἰωλκοῦ, καθὼς καὶ στὴ δυτικὴ Βοιωτία. Ἀργότερα, πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἰεποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, μία ομάδα Μινυῶν ἀπὸ τὴ Βοιωτία μετανάστευσε διὰ θαλάσσης στὸ Ταίναρο. Οἱ ἐγκαταστάσεις Μινυῶν στὴν Τριφυλία, στὴν Ἀρκαδία, στὴ Φωκίδα (;) καὶ στὴν Αἰτωλία (;) δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν. Ὡστόσο, ἡ πρώτη, φαίνεται ὅτι ἀνάγεται στὴν Ἰεποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἐνῶ οἱ ἄλλες μᾶλλον εἶναι μεταγενέστερες.

Αἰνιᾶνες

Οἱ Αἰνιᾶνες διαμορφώθηκαν μᾶλλον κοντὰ στὰ Τέμπη. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπεκτάθηκαν στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα καὶ τὴν κάτω Περαιβία. Ἀργότερα ὅλες αὐτὲς οἱ περιοχὲς περιῆλθαν στοὺς Λαπίθες. Συνεπεῖα αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἕνα μέρος τῶν Αἰνιᾶ-

νων υποτάχθηκε στους Λαπίθες, ένα άλλο μετακινήθηκε στην άνω Περαιβία, τὸ ὑπόλοιπο μετανάστευσε. Χάρη στην παράδοση τῶν Αἰνιάνων τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς γνωρίζουμε μὲ ἀκρίβεια τὴ διαδρομὴ καὶ τοὺς σταθμοὺς αὐτῆς τῆς μεταναστευτικῆς ὁμάδας. Στὴν ἀρχὴ ἔμεινε κοντὰ στὸν ποταμὸ Ἄψο, ἔπειτα μετακινήθηκε στὴν Κασσιωπαία, ἀπὸ ἐκεῖ μετεγκαταστάθηκε στὴν περιοχὴ τῆς Κίρρας, τέλος κατέλαβε τὴν ἄνω κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, νικώντας τὸν ἀρχαῖο πληθυσμὸ αὐτῆς τῆς περιοχῆς.

Ἡ περίπτωση τῶν Αἰνιάνων εἶναι ἰδιότυπη ὡς πρὸς τὰ ἀκόλουθα σημεῖα: Τὸ ἀρχικὸ ἔθνος διασπᾶται σὲ τρία μέρη. Τὸ ἓνα υποτάσσεται στοὺς Λαπίθες, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ σειρά τους θὰ ὑποκύψουν στοὺς Θεσσαλοὺς. Τὸ δεύτερο θὰ ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τοὺς Περαιβοὺς. Τὸ τρίτο μετατρέπεται, ἐκ τῶν πραγμάτων, σὲ αὐτόνομη μεταναστευτικὴ ὁμάδα μὲ «πολιτικὴ» δομὴ (διοικεῖται ἀπὸ βασιλέα) καὶ κοινωνικὴ διαστρωμάτωση (ἔχει τάξη εὐγενῶν), διατηρεῖ τὴ συνοχὴ του καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μεταναστεύσεως καὶ εἰσέρχεται στὴν ἱστορία ὄχι ὡς τμημα ἔθνους, ἀλλὰ ὡς ἀκέραιο ἔθνος μὲ τὸ ὄνομα *Αἰνιᾶνες*.

Λαπίθαι

Λαπίθαι ἐντοπίζονται στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα καὶ τὴν κάτω Περαιβία, τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, τὴ Φωκίδα, τὴ Βοιωτία, τὴν Ἀττικὴ, τὴ Σικυωνία, τὴν Ἀρκαδία, τὴν Ἡλιδα.

Ἡ πολιτικὴ κοινωνία Λαπιθῶν στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα καὶ τὴν κάτω Περαιβία ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων» ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία τους, ὡς πληθυσμοῦ, σ' αὐτὲς τὶς περιοχὲς φαίνονται νὰ χρονολογοῦνται ἀρκετὰ μετὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ.

Οἱ Λαπίθαι τῆς Ἀχαΐας Φθιώτιδος παρουσιάζονται ὡς ληστρικὸ στοιχεῖο σὲ συνδυασμὸ μὲ γεγονότα ποὺ θὰ συνέβησαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα π.Χ.

Στὴν Ἀττικὴ, ἓνας βασιλικὸς οἶκος συνδεόμενος μὲ τὸν Αἰγέα καὶ τὸν Θησέα, μυθικοὺς ἥρωες τῶν Λαπιθῶν, ἐπικράτησε γιὰ μερικὲς δεκαετίες περὶ τὸ 1300 π.Χ. (*terminus post quem* γιὰ τὴν ἀρχή: μέσα τοῦ 14ου αἰώνα, *terminus ante quem* γιὰ τὸ τέλος: μέσα τοῦ 13ου αἰώνα).

Γιὰ ἄλλες ἐγκαταστάσεις Λαπιθῶν, στὴ Φωκίδα, στὴ Βοιωτία, στὴ Σικυωνία, στὴν Ἀρκαδία, στὴν Ἡλιδα, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ἂν εἶναι ἀρχαιότερες τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἢ συνδέονται μὲ τὶς μετακινήσεις πληθυσμῶν ποὺ συνέβησαν πρὸς τὸ τέλος καὶ μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

Βάσει τῶν δεδομένων ποὺ διαθέτουμε λοιπὸν οἱ Λαπίθαι ἐμφανίζονται παρόντες στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα π.Χ., στὴν Ἀττικὴ, τὸ νο-

ρίτερο, τὴν ἴδια χρονολογία, στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα καὶ τὴν κατώτερη Περαιβία μετὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 13ου αἰώνα, ἐπὶ πλέον δὲ μένει ἄγνωστη ἡ χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ἔφθασαν Λαπίθαι στὴ Φωκίδα, τὴ Βοιωτία, τὴ Σικυωνία, τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὴν Ἥλιδα.

Ἐν ὄψει τῶν ὡς ἄνω κενῶν ποῦ ἐμφανίζει ὁ φάκελος τῶν Λαπιθῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσουμε μία ἰδέα γιὰ τὴ διαδρομὴ καὶ τὶς φάσεις τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων αὐτοῦ τοῦ ἔθνους.

Βοιωτοὶ

Οἱ Βοιωτοί, προερχόμενοι ἀπὸ τὸ ὄρος Βοῖον, ἐντοπίζονται στὴ Θεσσαλιώτιδα, πιθανότατα κατὰ τὸν 12ον αἰώνα π.Χ. Ἀπὸ ἐκεῖ θὰ μεταναστεύσουν, μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴ Βοιωτία.

Ἀθαμᾶνες

Ἀθαμανικὲς ὀμάδες μετακινήθηκαν, λίγο πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἀπὸ τὴν Ἀθαμανία πρὸς τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, τὴν Οἰταία, τὴ Βοιωτία, τὴν Ἀττική.

Ἐπομένως τὸ ἀρχικὸ ἀθαμανικὸ ἔθνος κατατμήθηκε μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα σὲ πέντε χῶρες.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς, οἱ μεταναστεύσεις τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν μεταξὺ τοῦ 1900 καὶ τοῦ 1100 π.Χ. ἐμφανίζουν μεγάλη ποικιλία ὡς πρὸς τὶς διαδρομὲς, τὶς κατευθύνσεις, τὶς φάσεις καὶ τοὺς ρυθμοὺς τῶν μετακινήσεων ἢ κατακτήσεων κάθε ἔθνους.

Οἱ μεταναστεύσεις τῶν Ἰώνων, τῶν Ἀρκάδων καὶ τῶν Ἀχαιῶν προσέλαβαν τὶς μεγαλύτερες γεωγραφικὲς διαστάσεις. Οἱ μετακινήσεις τῶν Μινυῶν, τῶν Φλεγύων, τῶν Λαπιθῶν, τῶν Ἀβάντων καὶ τῶν Αἰνιάνων μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν μέτριες. Οἱ μεταναστεύσεις τῶν Ἀθαμάνων καὶ τῶν Βοιωτῶν φαίνονται γραμμικὲς.

Τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ μετακινήθέντα ἔθνη διασπάρθηκαν γεωγραφικὰ καὶ διασπάσθηκαν ὀργανικὰ σὲ ποικίλους βαθμοὺς σὲ συνάφεια μὲ τὶς μετακινήσεις τους ἢ καὶ ἐξ αἰτίας αὐτῶν. Λίγα ἔθνη δὲν διασκορπίσθηκαν γεωγραφικὰ καὶ δὲν διασπάσθηκαν ὀργανικὰ, μολοντί μετακινήθηκαν. Συγκεκριμένα ἡ ὀμάδα τῶν Αἰνιάνων, ποῦ μετανάστευσαν ἀπὸ τὴ βόρεια Θεσσαλία διὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Φωκίδος, στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, καὶ οἱ Βοιωτοί, ποῦ μετανάστευσαν ἀπὸ τὸ ὄρος Βοῖον στὴ Θεσσαλιώτιδα.

Ἡ γεωγραφικὴ διασπορὰ ἐνὸς ἔθνους συμβάδισε μὲ τὴν ἐγκατάσταση τμημάτων του σὲ διάφορες περιοχὲς ἀπομακρυσμένες μεταξύ τους. Ἡ ὀργανικὴ διάσπαση ἐνὸς ἔθνους συμβάδισε μὲ τὴ δημιουργία αὐτονόμων τμημάτων του, ἰδίως κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων.

Ἡ γεωγραφικὴ διασπορὰ ἔθνους εἶναι φαινόμενο παρατηρήσιμο ἐπάνω στὸν χάρτη. Ἀντίθετα, ἡ δημιουργία αὐτονόμων τμημάτων ἔθνους δὲν ὑπόκειται σὲ παρατήρηση, οὔτε ἄλλως μαρτυρεῖται. Μᾶς ἐπιβάλλεται ὅμως νὰ τὴν εἰκάζουμε ὡς προῖον διαφωνίας στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς ὀντότητας περὶ τοῦ πρακτέου ἐν σχέσει μὲ μεταναστευτικὴ κίνηση. Ἡ ἐν λόγω ὀντότης, ἀπὸ μία ὀπτικὴ γωνία, ἦταν ἀρχικὰ μὲν τὸ ἀδιαίρετο ἔθνος, ἀργότερα δὲ ἕνα ἀπὸ τὰ αὐτονομηθέντα τμήματά του. Ἀπὸ μία ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, ἡ ἐν λόγω ὀντότης μποροῦσε εἴτε νὰ διανύει ἀκόμη ἕνα στάδιο προπολιτικῆς κοινωνίας εἴτε νὰ διαθέτει πολιτικὴ δομὴ. Τέλος, ἀπὸ μία τρίτη ὀπτικὴ γωνία, ἡ ἐν λόγω ὀντότης μποροῦσε νὰ εἶναι εἴτε νομαδική, εἴτε μεταναστευτικὴ, εἴτε ἐγκατεστημένη. Μία ἐγκατεστημένη ὀντότης ἀγόταν σὲ ὀργανικὴ διάσπαση, ὅταν ἕνα μέρος της ἔμενε, ἐνῶ ἕνα ἄλλο ἔφευγε. Μία νομαδικὴ ἢ μεταναστευτικὴ ὀντότητα ἀγόταν σὲ ὀργανικὴ διάσπαση, ὅταν ἕνα μέρος της ἀποφάσιζε νὰ ἐγκατασταθεῖ κάπου, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο προχωροῦσε, ἢ ὅταν δύο ἢ περισσότερα μέρη της ἐπαιρναν διαφορετικούς δρόμους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΟΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΤΙΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΘΝΩΝ

Μετὰ τὴν περιληπτικὴ ἔκθεση τῶν πορισμάτων μου γιὰ τὶς μεταναστεύσεις, τὴ γεωγραφικὴ διασπορὰ καὶ τὶς ὀργανικὲς διασπάσεις ἐθνῶν, θεωρῶ σκόπιμο νὰ σκιαγραφήσω τὰ πλαίσια, μέσα στὰ ὅποια κινήθηκε ἡ προγενέστερη ἔρευνα καὶ τὶς ἀπόψεις πού ἐπικράτησαν σ' αὐτὴν ὡς πρὸς τὴ γένεση καὶ τὶς κινήσεις τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν.

Ὅπως σημειώθηκε ἤδη, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μέχρι προσφάτως ἐπικράτησε ἡ ἰδέα ὅτι οἱ Πρωτο-Ἕλληνες χωρίσθηκαν σὲ κλάδους στοὺς ὁποίους ἀνταποκρίνονται τὰ ἐθνικὰ ὀνόματα *Αἰολεῖς*, *Ἀχαιοί*, *Ἴωνες*, *Δωριεῖς* καὶ τὰ ὀνόματα διαλέκτων αἰολικῆ, ἀχαικῆ, ἰωνικῆ καὶ δωρικῆ.

Οἱ σχετικὲς ἔρευνες, μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς γλωσσολογίας, προόδευσαν ὄχι μόνον ἐμπλουτιζόμενες, ἀλλὰ καὶ ὀδηγούμενες ἀπὸ κορυφαίους γλωσσολόγους ἐπιδιδομένους στὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν διαλέκτων.

Πρὸ τοῦ 1953, πηγές πληροφοριῶν γιὰ φαινόμενα χαρακτηριστικὰ ἑλληνικῶν διαλέκτων ἦσαν παντὸς εἴδους κείμενα, γραμματειακὰ καὶ ἐπιγραφικὰ, ὅλα γραμμέ- να ἀπὸ τὸ 760 π.Χ. καὶ ἔπειτα. Χάρη στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β, πού δημοσιεύθηκε τὸ 1953, προστέθηκαν στὶς πηγές κείμενα γραμμένα ἀπὸ τὸ 1370 ἕως τὸ 1200 π.Χ.¹ Ὡς πρὸς τὶς μεθόδους σημειώθηκαν πρόοδοι καὶ στὸ στενὸ πεδίο τῆς ἑλληνικῆς διαλεκτολογίας καὶ στὸ εὐρύτερο τῆς γλωσσολογίας ἐν γένει. Στὸ πεδίο τῆς ἑλληνικῆς διαλεκτολογίας, σημειώθηκε τομὴ τὸ 1952 ἀπὸ τὴ δημοσίευση σημαντικοῦ δοκιμίου πού ὑπέδειξε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους, ὅταν ἀνιχνεύεται ἡ ἱστορία τῆς γενέσεως τῶν διαλέκτων καὶ τῶν μετὰ τὴ γένεσή τους ἀμοιβαίων σχέσεων, πρέπει νὰ δίνεται προσοχὴ στὸ ἐὰν τὰ κατὰ περίπτωσιν διαλεκτικὰ φαινόμενα εἶναι ἀρχαϊσμοὶ ἢ νεωτερισμοὶ ἢ ἐκλογές μετὰξὺ παραλλήλων φαινομένων, γιὰτὶ οἱ ἀρχαϊσμοί, οἱ νεωτερισμοὶ καὶ οἱ ἐκλογές δὲν ὀδηγοῦν στὰ ἴδια συμπεράσματα, κατὰ συνέπεια δὲ νὰ ἐρευνᾶται κάθε φαινόμενο ἐὰν συνιστᾷ ἀρχαϊσμό, νεωτερισμὸ ἢ ἐκλογή².

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς διαλέκτους ἀναπτύχθηκαν πολλὲς ἀπόψεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξή τους κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Τὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνα μ.Χ. ἐπικράτησαν δύο ἀπὸ αὐτές.

Κατὰ τὴν πρώτη ἀποψη, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀνέπτυξε στὸ ἐσωτερικὸ της, κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, τέσσερις διαλέκτους: 1) τὴν ἰωνικὴν, 2) τὴν ἀρκαδικὴν ἢ «ἀρχαϊκὴν»³, 3) τὴν αἰολικὴν καὶ 4) τὴ «δυτικὴν». Στὴν ἰωνικὴ ἀποδόθησαν τὰ γνωρίσματα πού εἶναι κοινὰ στὴν ἱστορικὴ ἰωνικὴ, στὴ γλῶσσα τῆς ἐπικτῆς ποιήσεως καὶ στὴν ἀττικὴν, μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι τὰ ιδιαίτερα γνωρίσματα τῆς ἱστορικῆς, ἰωνικῆς καὶ τῆς ἀττικῆς ἀναπτύχθηκαν μετὰ τὸ τέλος, περὶ τὸ 1000 π.Χ., τῶν μεταναστεύσεων ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν (χώρο τῆς ἀττικῆς) στὴν Εὐβοία, στὶς Κυκλάδες καὶ τὴν Ἰωνία (χώρους τῆς ἰωνικῆς). Μὲ ἀνάλογο σκεπτικὸ ἀποδόθησαν στὴν ἀρκαδικὴν τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ τὰ γνωρίσματα πού εἶναι κοινὰ στὴν ἱστορικὴ ἀρκαδικὴν, στὴν κυπριακὴν καὶ στὴν παμφυλικὴν, καὶ στὴν αἰολικὴν τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ τὰ γνωρίσματα πού εἶναι κοινὰ στὴν πέραν τοῦ Αἰγαίου ἱστορικὴ αἰολικὴν καί, ἐν μέρει, στὴ θεσ-

1. Κατωτέρω, σελ. 351.

2. F. R. Adrados, *La dialectologia griega como fuente para el estudio de las migraciones indoeuropeas en Grecia* (Acta Salmaticensia, Filosofia y Letras, V 3), 1952.

3. Ἡ ἀρκαδικὴ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ταυτίσθηκε μὲ τὴ γλῶσσα τῶν προϊστορικῶν Ἀχαιῶν, μὲ τὸ εὐρύτερο περιεχόμενο πού ἔχει αὐτὸ τὸ ἐθνωνύμιο στὰ ὀμηρικὰ ἔπη, βάσει μὴ ἀποδεικτικῶν ἐπιχειρημάτων. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 221 (σημ. 2), πρβλ. 220 (σημ. 7).

σαλική και τῆ βοιωτικῆ. Ἡ «δυτικὴ» τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἀποκαταστάθηκε βάζει τῶν κοινῶν γνωρισμάτων τῆς δωρικῆς, τῆς λοκρικῆς, τῆς φωκικῆς, τῆς αἰτωλικῆς, τῆς ἀκαρνανικῆς, τῆς ἡλεικῆς, τῆς ἀχαϊκῆς (στὴ Β. Πελοπόννησο) καί, ἐν μέρει, τῆς θεσσαλικῆς καὶ τῆς βοιωτικῆς (H. W. Smyth, 1886 καὶ ἔπειτα, O. Hoffmann, 1888, H. Hirt, 1907, A. Fick, 1911 καὶ ἔπειτα, A. Meillet, 1913 καὶ ἔπειτα). Οἱ γλωσσολόγοι μιλοῦσαν ἐπίσης γιὰ Ἴωνες, Ἀχαιοὺς, Αἰολεῖς καὶ Δωριεῖς, πού ταύτιζαν, κατὰ τὴν ἴδια σειρὰ, μὲ τοὺς χρῆστες τῆς ἰωνικῆς, τῆς ἀρκαδικῆς, τῆς αἰολικῆς καὶ τῆς δωρικῆς, τῆς τελευταίας ὑπαγομένης στὴν εὐρύτερη «δυτικὴ» διάλεκτο, ἀκολουθοῦμενοι ἀπὸ ἱστορικούς, φιλόλογους καὶ ἀρχαιολόγους.

Ἡ δευτέρα ἀπὸ τὶς ἐπικρατήσασες ἀπόψεις περιορίσει τὶς ἀρχικὲς διαλέκτους τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ τρεῖς, ὑπάγοντας τὴν ἀρκαδικὴ ἢ «ἀχαϊκὴ» καὶ τὴν αἰολικὴ τῆς προηγούμενης σὲ μία ἀρχικὴ διάλεκτο πού ὀνόμασε «ἀχαϊκὴ» (διαιρουμένη σὲ «βόρεια ἀχαϊκὴ» καὶ «νότια ἀχαϊκὴ») ἢ «αἰολικὴ» (διαιρουμένη σὲ «βόρεια αἰολικὴ» καὶ «νότια αἰολικὴ») ἢ «κεντρικὴ» (O. Hoffmann, 1891/1893, 1911, A. Thumb, 1905, 1909, P. Kretschmer, 1907/1909 καὶ ἔπειτα, F. Bechtel, 1921 καὶ ἔπειτα, E. Kieckers, 1932, A. Tovar, 1944, Schrerer 1959). Καὶ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως οἱ πατέρες μιλοῦσαν, κατ' ἐπέκταση, καὶ μὲ ὄρους μὴ γλωσσολογικούς, ἀλλὰ ἱστορικούς, ἀναφερόμενοι σὲ Ἀχαιοὺς, Αἰολεῖς, Ἴωνες, ἐνῶ ἱστορικοί, φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι ἐνίσχυαν τὴν ἴδια ἄποψη μὲ δικά τους ἐπιχειρήματα.

Ἡ ἀνάμειξη αἰολικῶν καὶ «δυτικῶν» διαλεκτικῶν στοιχείων στὴ θεσσαλικὴ καὶ στὴ βοιωτικὴ, ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τὶς δύο ὡς ἄνω σχολές μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ αἰολικὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ ἀνάγονταν σὲ κατάλοιπα τοῦ κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Βοιωτίας, ἐνῶ τὰ «δυτικὰ» διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Θεσσαλοὺς καὶ Βοιωτοὺς¹. Αὐτὴ ἢ ὑπόθεση ἐφαρμόσθηκε εὐρύτατα στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν διαλέκτων, κάνοντας χρῆση τῶν ἐνοιῶν: «ὑπόστρωμα» καὶ «ἐπίστρωμα» γιὰ τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα, ἀντιστοίχως, τῶν ὑποταχθέντων καὶ τῶν κατακτητῶν.

Ἡ ἔννοια τοῦ ὑποστρώματος χρησιμοποιοῦντο ἐπίσης σὲ διάφορες περιπτώσεις ὅπου παρατηροῦνται, ἔστω καὶ σποραδικῶς, χαρακτηριστικὰ μιᾶς διαλέκτου ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς. Τέτοια εἶναι κυρίως (1) μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἰωνικῆς - ἀττικῆς στὴ Θεσσαλία, στὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς, στὴν Ἀρκαδίαν· (2) μερικὰ χαρα-

1. Σύμφωνα μὲ μία ἄλλη ὑπόθεση, ἡ βοιωτικὴ καὶ ἡ θεσσαλικὴ σχηματίσθηκαν σὲ περιοχὴ ὅπου διασταυρώθηκαν ἰσόγλωσσες προερχόμενες οἱ μὲν ἀπὸ περιοχὴ ὅπου σχηματιζόταν ἡ αἰολικὴ οἱ δὲ ἀπὸ περιοχὴ ὅπου σχηματιζόταν ἡ δυτικὴ ἢ βορειοδυτικὴ (A. Meillet, 1913).

κτηριστικά τῆς ἀρκαδικῆς περὶ τὴν Ἀρκαδία· (3) μερικὰ χαρακτηριστικά τῆς αἰολικῆς σὲ περιοχὲς τῆς Στερεᾶς, ἐπὶ πλεόν τῆς Βοιωτίας, καθὼς καὶ σὲ περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ χρῆση τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὑποστρώματος καὶ τοῦ ἐπιστρώματος συμβάδισε μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς ὑποθέσεως ὅτι οἱ Ἕλληνες εἰσῆλθαν στὴν Ἑλλάδα σὲ τρία κύματα: πρῶτοι οἱ χρῆστες τῆς ἰωνικῆς, δεῦτεροι οἱ χρῆστες τῆς «κεντρικῆς» καὶ τελευταῖοι οἱ χρῆστες τῆς «δυτικῆς» (P. Kretschmer καὶ μερικοὶ ἄλλοι γλωσσολόγοι, καθὼς καὶ πολλοὶ ἱστορικοὶ, ἀρχαιολόγοι καὶ φιλόλογοι).

Μέσα σὲ δύο χρόνια, τὸ 1952 καὶ τὸ 1953, σημειώθηκαν ρηξικέλευθες τομὲς στὴν ἱστορία τῶν ἐρευνῶν πού ἀφοροῦν στὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ τῶν διαλέκτων τῆς χάρη σὲ δύο νέες θεωρίες γιὰ γένεση αὐτῶν τῶν διαλέκτων καί, τέλος, στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β. Ὅλες αὐτὲς ἐμφανίζου καὶ ἄλλη ρῆξι μὲ τίς προγενέστερες, ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶναι καθαρὰ γλωσσολογικές.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τίς νέες θεωρίες διατηρεῖ τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γλώσσα διαφοροποιήθηκε σὲ διαλέκτους πρὶν εἰσχωρήσει ἀπὸ τὴν Πίνδο στὴν ἐλλαδικὴ χερσόνησο, ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι αὐτὴ ἡ διαδικασία ἔγινε ὡς ἐξῆς: 1) Τὸ ἀνατολικὸ μέρος τῶν ἐλληνοφῶνων ἀνέπτυξε γλωσσικούς νεωτερισμούς, τὸ δυτικὸ διατήρησε ἀναλλοίωτὴ τὴ γλώσσα, ἐνῶ ἕνας ἐνδιάμεσος χῶρος ἐν μέρει νεωτέρισε καὶ ἐν μέρει ἀρχαίσε. Στὸ ἀνατολικὸ μέρος γεννήθηκε ἡ «ἀνατολικὴ διάλεκτος», στὸ δυτικὸ μέρος γεννήθηκε ἡ «δυτικὴ» διάλεκτος, στὸν ἐνδιάμεσο χῶρο γεννήθηκαν ἡ θησαυλικὴ καὶ ἡ βοιωτικὴ· 2) Ἡ «ἀνατολικὴ» χωρίσθηκε σὲ ἰωνικὴ καὶ αἰολικὴ. Ἡ ἰωνικὴ, πού πρώτη εἰσχώρησε στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἀνέπτυξε δικούς τῆς νεωτερισμούς, περισσότερους ἀπὸ τοὺς διαφοροτικούς νεωτερισμούς τῆς αἰολικῆς. Στὸ μεταίχμιο τῆς ἰωνικῆς καὶ τῆς αἰολικῆς διαμορφώθηκε ἡ ἀρκαδικὴ, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴ μία μεριά προσεγγίζει τὴν ἰωνικὴν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη κλίνει πρὸς τὴν αἰολικὴν· 3) Ἡ «δυτικὴ» ἄρχισε νὰ ἐξελίσσεται ἀργότερα, ἀναπτύσσοντας δικούς τῆς νεωτερισμούς (F. R. Adrados, 1952).

Ἡ δευτέρα ἀπὸ τίς νέες θεωρίες, ἡ ὁποία δόθηκε πρὸς δημοσίευση πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β, ἀλλὰ δημοσιεύθηκε ἀργότερα, εἶναι ἡ πρώτη πού μεταφέρει τὸν χῶρο τῆς διαφοροποιήσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ διαλέκτους μέσα στὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ἡ ἐλληνικὴ ἀρχικὰ τριχοτομήθηκε σὲ «ἀνατολικὴν», «αἰολικὴν» καὶ «δυτικὴν». Οἱ Ἀχαιοὶ μιλοῦσαν τὴν «αἰολικὴν». Ἀργότερα ἡ «ἀνατολικὴ» διασπάσθηκε στὴν ἰωνικὴ-ἀττικὴ καὶ στὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ. Πιὸ πολὺ χαρακτηριστικὰ τῆς «αἰολικῆς» διατήρησε ἡ θησαυλικὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ μάλιστα ἡ παραλλαγή τῆς πού μιλοῦταν στὴ *Θησσαλιώτιδα*. Καὶ ἡ λεσβιακὴ προ-

ἦλθε ἀπὸ τὴν αἰολική, ἀλλὰ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ αὐτὴν ὑφισταμένη ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ἰωνική (W. Porzig, 1952/1954).

Καὶ οἱ δύο νέες θεωρίες καὶ ἐκείνη ἀπὸ τὶς παλαιῆς πού ἐπικρατοῦσε μέχρι καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 παραμερίσθηκαν ἀπὸ τὰ νέα δεδομένα πού προσκόμισε ἡ ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β. Γενικά ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ διάλεκτος τῶν κειμένων σὲ Γραμμικὴ Β παρουσιάζει, ἀπὸ τὴ μία μεριά, φαινόμενα πού δὲ συνεχίζονται σὲ καμία ἀπὸ τὶς διαλέκτους τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὀρισμένα ἄλλα φαινόμενα πού συνεχίζονται εἴτε στὴν ἀρκαδο-κυπριακή, εἴτε στὴν αἰολική, εἴτε στὴν ἀρκαδο-κυπριακή καὶ τὴν ἰωνική-ἀττική, εἴτε στὴν ἀρκαδο-κυπριακή καὶ τὴν αἰολική, εἴτε στὴν ἰωνική-ἀττική καὶ τὴν αἰολική, εἴτε στὴν ἀρκαδο-κυπριακή, τὴν ἰωνική-ἀττική καὶ τὴν αἰολική. Ἐλάχιστοι ὑποστήριξαν ὅτι ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β ἐμφανίζει καὶ μερικὰ δικά της χαρακτηριστικά. Ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω παρατηρήσεις καὶ ἐκτιμήσεις προέκυψαν διάφορες ἀπόψεις ὡς πρὸς τὴ θέση τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β ἔναντι τῶν διαλέκτων τῆς ἐπόμενης χιλιετίας¹ καὶ ἐπίσης διάφορες ὑποθέσεις ὡς πρὸς τὴν κατάσταση τῶν διαλεκτικῶν διαφοροποιήσεων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας πρὸ ἑνὸς χρονικοῦ ὀρίου πού τοποθετεῖται στὸ ἔτος 1200 π.Χ., ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐπιγράτησαν οἱ ἐξῆς τρεῖς:

I) Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα χωρίσθηκε πρὸ τοῦ 1200 π.Χ. σὲ δύο διαλέκτους: (1) τὴ «νότια ἐλληνική» καὶ (2) τὴ «βόρεια ἐλληνική». Μετὰ τὸ 1200 π.Χ. θὰ χωρισθοῦν ἡ μὲν πρώτη σὲ ἀρκαδο-κυπριακή καὶ ἰωνική-ἀττική, ἡ δὲ δευτέρα σὲ δωρική καὶ αἰολική. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς αἰολικῆς θὰ συνεχισθοῦν στὴ θεσσαλικὴ καὶ τὴ βοιωτικὴ, γιὰτὶ ἡ λεσβιακὴ θὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ αἰολικὴ, ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὴν ἰωνική (E. Risch, 1955 καὶ ἔπειτα).

II) Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα χωρίσθηκε πρὸ τοῦ 1200 π.Χ. σὲ τρεῖς διαλέκτους: (1) τὴ «μυκηναϊκὴ ἢ ἀνατολικὴ ἐλληνική», (2) τὴν αἰολικὴ, καὶ (3) τὴ δωρική (J. Chadwick, 1956, καὶ ἔπειτα, P. Chantraine, 1958 καὶ ἔπειτα).

III) Ἡ ἐλληνικὴ χωρίσθηκε ἀρχικά σὲ δύο διαλέκτους: (1) τὴ «δυτικὴ ἐλληνική» καὶ (2) τὴν «ἀνατολικὴ ἐλληνική». Ἡ δευτέρα χωρίσθηκε σὲ αἰολικὴ καὶ μυκηναϊκὴ. Ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ θὰ προέλθουν μετὰ τὸ 1200 ἡ ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ ἡ ἰωνική-ἀττική. Ἡ τελευταία ὅμως θὰ διαφοροποιηθεῖ πολὺ γρήγορα ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς «δυτικῆς ἐλληνικῆς» (J. Chadwick, 1975).

1. Ἀνωτέρω, σελ. 221 κ.έ.

R É S U M É

Aperçu de recherches sur les *ethnè* grecs à l'âge du Bronze. Partie III.

Suite de la communication présentée aux séances du 18 octobre et du 15 novembre. Aujourd'hui, nous procédons à une synthèse des nos conclusions en trois parties.

1. Constats d'ordre général (pp. 322-324).

Tous les vingt-cinq *ethnè* que nous avons étudiés se présentent comme groupes autonomes. D'autre part, tous ensemble composent une entité plus large, celle qui, aux temps historiques, va répondre au nom *Ἕλληνες*, alors que, dans les poèmes homériques, porte alternativement trois noms: *Ἀχαιοί*, *Δαναοί*, *Ἀργεῖοι*.

L'ancienne idée, reprise aux temps modernes, selon laquelle les anciens Grecs se diviseraient en quatre branches, désignées des noms *Ἴωνες*, *Δωριεῖς*, *Αἰολεῖς* et *Ἀχαιοί*, ne se laisse pas confirmée par les données que nous avons étudiées. D'où nous partageons la vue que cette idée, loin de répondre à la réalité, a été façonnée aux alentours de 700 avant J.-C. Du reste, tant le sens que les divers contenus que le nom *Αἰολεῖς* aura aux temps historiques ne répondent pas au sens et au contenu que ce nom a eu avant la fin de l'âge du Bronze.

Nos recherches s'opposent également à la vue moderne qui rapproche les Arcadiens des Achéens.

2. Conclusions par unités géographiques (pp. 325-335).

En passant en revue les pays ou groupes de pays helladiques, nous évoquons les *ethnè* ou fragments d'*ethnè* que nous avons pu y localiser et, le cas échéant, la date de leur présence à ces mêmes lieux.

3. Conclusions par *ethnè* (pp. 339-347).

En passant en revue les divers *ethnè*, nous tâchons à reconstituer leurs mouvements et, le cas échéant, leur fragmentation

Annexe (pp. 347-351).

Nous évoquons les principales hypothèses modernes au sujet de la formation des *ethnè* grecs et de leurs mouvements à l'âge du Bronze.